

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ДНІПРОВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ
З ДИСЦИПЛІНИ «СТАРΟΣЛОВ'ЯНСЬКА МОВА»
для студентів спеціальності 035 Філологія
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Дніпро
НТУ «ДП»
2021

Методичні рекомендації до практичних занять з дисципліни «Старослов'янська мова» для студентів спеціальності 035 Філологія першого (бакалаврського) рівня вищої освіти [Електронний ресурс] / упоряд. : Онищенко Г. А. ; М-во освіти і науки України, Нац. техн. ун-т «Дніпровська політехніка». – Дніпро : НТУ «Дніпровська політехніка», 2021. – 51 с.

Упорядник:

Г. А. Онищенко, канд. філол. наук, доц.

Затверджено методичною комісією зі спеціальності 035 «Філологія» (протокол №1 від 1 серпня 2021 р.) за поданням кафедри філології та мовної комунікації (протокол № 11 від 7 липня 2021 р.).

Подано методичні рекомендації до практичних занять з дисципліни «Старослов'янська мова» для студентів спеціальності 035 Філологія першого (бакалаврського) рівня вищої освіти.

Відповідальний за випуск: завідувач кафедри філології та мовної комунікації, проф. С. Є. Ігнат'єва.

Г. А. Онищенко
НТУ «Дніпровська політехніка», 2021

Зміст

Вступ.....	4
Модуль 1	
Поняття про старослов'янську мову.....	5
Модуль 2.	
Фонетика. Фонетична система старослов'янської мови II половини IX ст.....	9
Історична характеристика слов'янської звукової системи.....	12
Модуль 3. Морфологія	
Іменник.....	18
Займенник.....	24
Прикметник.....	27
Числівник.....	31
Дієслово.....	35
Прислівник.....	43
Походження кириличного та українського письма.....	46
Слов'янські азбуки: глаголиця і кирилиця.....	47
Список рекомендованої літератури.....	48

Вступ

Дисципліна «Старослов'янська мова» є історико-лінгвістичним вступом до вивчення слов'янських мов, тим підґрунтям, на якому базується фахова підготовка філолога взагалі й лінгвіста зокрема.

Старослов'янська мова — це одна з найскладніших навчальних дисциплін, проте, водночас вона є базою для усього історико-лінгвістичного циклу і тому потребує детального засвоєння. Студенти мають не лише опанувати теоретичний матеріал, а й виробити стійкі навички аналізу мовної системи на всіх її рівнях: від графічного і фонетичного до синтаксичного і текстологічного. Досягти цього можна лише у результаті систематичної роботи над конкретним мовним матеріалом як під час аудиторних занять, так і в процесі самостійного опрацювання матеріалу. Для такої роботи і стануть в нагоді Методичні рекомендації до практичних занять з дисципліни «Старослов'янська мова», які передбачають систему вправ, що виконуються під керівництвом викладача, а також самостійно.

Методичні рекомендації містять вправи, спрямовані як на засвоєння окремих явищ мовної структури, так і на комплексний аналіз давніх текстів. З цією метою подано численні зразки найважливіших пам'яток, які увиразнюють особливості старослов'янської мови. Призначені навчити студентів застосовувати отримані знання на практиці у процесі роботи над текстами старослов'янських пам'яток: їх читання, перекладу, коментування та комплексного лінгвістичного аналізу.

Матеріал структуровано за темами.

Модуль 1.

Поняття про старослов'янську мову

План

1. Поняття про старослов'янську мову. Походження старослов'янської мови та пов'язана зі створенням старослов'янської мови діяльність Костянтина (Кирила) та Мефодія.
2. Джерела вивчення старослов'янської мови.
3. Походження та проблема співіснування слов'янських азбук. Відмінності та подібності між кирилицею та глаголицею.
4. Загальна характеристика кириличної азбуки: звукове й числове значення букв, лігатури, діакритичні знаки.
5. Найдавніші слов'янські пам'ятки, їхня класифікація і характеристика. Почеркові особливості пам'яток.

Питання для самопідготовки

1. Коли, на думку вчених, слов'яни виокремилися зі спільнослов'янської етнічної і мовної єдності?
2. Найвідоміші теорії прабатьківщини слов'ян.
3. Етнонім «слов'яни», погляди на його етимологію.
4. Джерела найдавніших мовно-історичних відомостей про слов'ян.
5. Поняття про праслов'янську мову. Хронологічні рамки її існування.
6. Схарактеризуйте основні етапи формування праслов'янської мови, причини та час її розпаду.
7. Походження слов'янських мов. Роль і місце у цьому процесі праслов'янської мови.
8. Класифікація сучасних слов'янських мов.
9. Загальне поняття про старослов'янську мову, її місце в системі слов'янських мов.

10. Значення старослов'янської мови для слов'янського мовознавства взагалі й для українського зокрема.

11. Основні джерела та суспільно-політичні умови виникнення старослов'янської мови.

12. Біографічні відомості про Костянтина і Мефодія.

13. Функціонування і розвиток старослов'янської мови в різних слов'янських землях: у Моравії та Паннонії; охридське та преславське культурні вогнища на території південних слов'ян; старослов'янська писемність у східних слов'ян.

14. Питання про живомовну основу старослов'янської мови.

15. Локальні варіанти (редакції, ізводи) старослов'янської мови.

16. Порівняльна характеристика двох старослов'янських азбук – кирилиці й глаголиці.

17. Територіальне поширення глаголиці й кирилиці. Значення кирилиці в історії розвитку слов'янського письма.

18. Фонетичне значення та деякі особливості правопису букв кирилиці. Числове їх значення. Діакритичні знаки.

19. Походження старослов'янського письма. Проблема існування письма в слов'ян до Кирила і Мефодія.

20. Відносна давність старослов'янських абеток. Значення преславських написів для розв'язання питання про первинність однієї з двох слов'янських азбук. Походження глаголиці. Походження кирилиці.

21. Старослов'янські пам'ятки. Їх назви та класифікація: за азбукою, часом написання, місцем написання, змістом.

22. Глаголичні старослов'янські пам'ятки. Кириличні пам'ятки.

23. Дослідження старослов'янської мови: у першій половині 19 ст.; з 70-х років 19 ст. до нашого часу.

24. Критичний огляд підручників і навчальних посібників зі старослов'янської мови для вищих навчальних закладів.

Теми рефератів:

1. Теорії прабатьківщини слов'ян та праслов'янської мови. Найдавніші історичні відомості про слов'ян.
2. Суспільно-політичні умови для виникнення старослов'янської мови. Біографічні відомості про Костянтина і Мефодія.
3. Походження старослов'янського письма. Проблема існування письма в слов'ян до Кирила і Мефодія.
4. Питання про відносну давність глаголиці і кирилиці.
5. Класифікація сучасних слов'янських мов.
6. Функціонування і розвиток старослов'янської мови в різних слов'янських землях
7. Історія дослідження старослов'янської мови.
8. Джерела мовно-історичних відомостей про слов'ян.

Практичні завдання

Завдання 1. Підготуйте для роботи в аудиторії порівняльну таблицю глаголиці та кирилиці, а також таблицю кирилических літер, де відображено їх графіку, орфографію, звукове значення, числове значення, сучасний український шрифт. Зіставте написання букв глаголиці та кирилиці й визначте:

1. Букви якої азбуки зручніші для написання?
2. Яка азбука більш архаїчна? Наведіть докази.
3. Букви якої азбуки покладено в основу сучасної української абетки?

Завдання 2. Запишіть у зошит по п'ять прикладів глаголических і кирилических пам'яток, здійсніть їх коротку письмову характеристику.

Завдання 3. Прочитайте найбільш уживані слова старослов'янських текстів під титлами. Якої сфери життя слов'ян вони стосуються? Чим можна пояснити вживання титлів у текстах?

Вѣ — вогъ, **Вѣ** — вога, **Вѣго** — благо, **Вѣгсви** — благослови, **Вѣгнѣ** — благословакнѣ или благословенѣ, **Вѣжин** — вожин, **Вѣс** — высть, **Вѣка** или **Вѣдка** — владыка, **Глѣти** — глаголати, **Глѣ** — глагола, **Глѣ** — глаголъ, **Глѣ** — глагола, **Глѣша** — глаголаша, **Глѣ** — гласъ, **Гнѣ** — господинѣ, **Гѣ** или **Гдѣ** — господѣ, **Гнѣ** — господи, **Гмѣ** — господомѣ, **Гнѣ** — господнѣ, **Илѣ** — израиль, **Ирѣмѣ** — иероусалимѣ, **Крѣстѣ** — кръстѣ, **Млѣстѣ** — мнлостѣ, **Нево** — небо, **Нѣскѣ** — нѣвѣсьскѣ, **Оцѣ** — отьцѣ, **Очѣ** — отьчѣ, **Птѣ** — паматѣ, **Прѣкѣ** — пророкѣ, **Стѣти** — свѣтити, **Стѣ** — свѣтын, **Стѣ** — свѣтѣ, **Спѣси** — съпаси, **Спѣсти** — съпасти, **Срдѣце** — срьдѣце, **Снѣ** — сынѣ, **Хѣ** — христа, **Хѣ** — христе, **Хѣсѣ** — христосѣ, **Црѣ** — цѣсарѣ, **Црю** — цѣсарю, **Црѣствѣ** — царьствѣ, **Чкѣ** или **Чѣкѣ** — чловѣкѣ, **Чскѣ** — чловѣчьскѣ.

Завдання 4. Орієнтуючись на матеріал попередньої вправи, зробіть повний запис слів під титлами.

Агць, агль, апль, вца, вви, глѣши, гдѣ, вѣсѣ, цркы, члчѣ.

Завдання 5. Запишіть буквами кирилиці числа.

5, 70, 14, 18, 20, 23, 31, 47, 55, 60, 233, 861, 999, 2000, 1200, 1388, 2776, 5000.

Завдання 6. Установіть час створення Остромирова євангелія (1) та Напису на камінному надгробку болгарського царя Самуїла (2).

1. ...почахѣ же є писати вѣ лѣтѣ •сѣ •фѣ •ѣдѣ
2. Написа... (вѣ) лѣто отѣ сътворениѣ мира •сѣ •фѣ

ПРИМІТКА. Літочислення в давні часи вели від так званого створення світу, а не від Різдва Христова. Різниця між ними становила 5508 років. Щоб установити реальну дату події, потрібно від дати в старослов'янських пам'ятках відняти 5508. Відтак отримаємо дату відповідно до чинного літочислення.

Модуль 2.

Тема. Фонетика. Фонетична система старослов'янської мови II половини IX ст.

План

1. Звукова система старослов'янської мови другої половини IXст.
2. Звукова система старослов'янської мови у порівняльно-історичному плані.
3. Звукові процеси старослов'янської мови, засвідчені пам'ятками (X-XI ст.).

Питання для самопідготовки

1. Найхарактерніші риси старослов'янської мови другої половини IXст.
2. Голосні фонем, їхня класифікація.
3. Фонетичні позиції [ъ], [ь].
4. Характеристика приголосних фонем старослов'янської мови:
 - а) за участю шуму і голосу;
 - б) за способом і місцем творення;
 - в) за твердістю і м'якістю.
5. Фонетична структура складу старослов'янської мови. Закономірності сполучення голосних з приголосними.

Практичні завдання

Завдання 1. Заповніть таблицю класифікації голосних фонем.

ряд	ПЕРЕДНІЙ	СЕРЕДНІЙ	ЗАДНІЙ
ПІДНЕСЕННЯ			
ВИСОКЕ			
СЕРЕДНЄ			
НИЗЬКЕ			

Назвіть у цій таблиці голосні повного творення / зредуковані, чисті / носові, лабіалізовані / нелабіалізовані.

Використовуючи таблицю класифікації голосних, схарактеризуйте звуки в поданих нижче словах з погляду місця творення (голосні переднього / середнього / заднього ряду); за ступенем підняття спинки язика до верхнього піднебіння (високого / середнього / низького піднесення); за часокількісними особливостями творення (повного / неповного (зредуковані)); за резонаторним тембром (чисті (ротові) / носові); за участю губ у творенні (лабіалізовані / нелабіалізовані).

Къназь, възвратити, звакнѣти, памать, грѣхъ, ксьмь, оухо, пастоухъ, къ домоу, сынъ, владыка, врѣмѣ, десѣтъ, жгѣтъ, земаля, красьнын.

Зразок: *[u]* – *голосний, переднього ряду, високого піднесення, повного творення, чистий, нелабіалізований.*

Завдання 2. Поділіть слова на склади. Визначте позиції зредукованих у словах.

Примітка: Сильні і слабкі позиції визначаються з кінця слова. **Сильні позиції:** 1) на початку слова (під наголосом та іноді в ненаголошеній позиції перед групою приголосних); 2) перед складом із зредукованим у слабкій позиції; 3) в односкладових словах з самостійним наголосом (на противагу односкладовим словам, які не мають самостійного наголосу й залежать від характеру голосного наступного складу). **Слабкі позиції:** 1) в абсолютному кінці слова; 2) перед складом із зредукованим голосним у сильній позиції; 3) перед складом із голосним повного творення.

Льсть, лѣгати, льстьць, шьпѣтати, възьмѣ, къто, отьць, крьпѣкъ, мѣхъ, дьбрь, дньсь, жьрьчьскъ, звѣрь, власть, низькын, рѣжь, твьрдъ, вьсьдѣ, вѣньць, цвѣтѣкъ, цвѣтѣка, творьцоу, пьсь, рѣпѣтъ, сѣхнѣти, тѣца, вьсь, вьсего, шьдѣши, сѣборъ, невѣсьнъ, дѣжьнъ.

Зразок: пра-въ³-дѣ²-нѣ¹, де (-) слабка позиція зредукованого, (+) сильна позиція

1. Слабка позиція в абсолютному кінці слова.
2. Сильна позиція перед складом із зредукованим у слабкій позиції.
3. Слабка позиція перед складом із зредукованим у сильній позиції.

Завдання 3. Підготуйте класифікаційну таблицю приголосних фонем. Поясніть, у чому полягає відмінність м'яких приголосних старослов'янської мови від пом'якшених. Назвіть постійно тверді приголосні звуки. Чи могли вони сполучатись із голосними переднього ряду? Випишіть з тексту в три колонки слова, де є приголосні споконвічно тверді, постійно м'які, позиційно тверді чи пом'якшені. Підкресліть ці приголосні.

Чловѣкъ ктеръ вѣ богатъ іже імаше приставникъ і тѣ оклеветанъ выстѣ къ нему ко растачаѣ іменьѣ і его і приглашѣ і рече ємоу чѣто се слышж о тебѣ въздаждь отъвѣтѣ о приставленнн домовнѣмъ не възможешн во къ томоу домоу строіті рече же въ себѣ приставникъ домоу чѣто створиж ꙗко господь моі отъемлетѣ строенъе домоу копати не могж.

Виконайте графемно-фонетичний аналіз слова **створиж** за зразком:

Вождъ [**вожд'**] – у слові 5 букв (**в'ѣди, онъ, житиє, добро**), 3 звуки ([в], [о], [жд']), 2 склади: 1 склад – початковий, відкритий, прикритий; 2 склад – прикінцевий, відкритий, прикритий.

[**в**] – приголосний, губний, губно-зубний, щілинний, шумний, дзвінкий, твердий.

[**о**] – голосний, заднього ряду, середнього піднесення, ротовий, повного творення, лабіалізований.

[**жд'**] – приголосний, язиковий, передньоязиковий, складний, постійно м'який.

Завдання 4. Поділіть слова на склади. Визначте кількість складів у словах та, здійснивши спостереження за будовою складу, дайте відповідь на питання, чи послідовно діють складові закони старослов'янської мови? Визнач [**р_о**] я [**л_о**] словах і є складотворчими.

Молитва, пнь, срьдце, огнь, ншедъ, оушьнын, разоумѣнъ, расхытити, дъждь, безименьнъ, мъного, братство, възсплакати, островъ, тѣчнъ, наставникъ, тръжьникъ, рождьство, дръжати, кръвь, добро, прьстѣнъ, стратигъ, сънннн, съннмъ.

Тема. Історична характеристика слов'янської звукової системи

План

1. Праслов'янська мова. Періодизація праслов'янської мови.

2. Особливості історичних етапів, які передували виникненню старослов'янської мови:

а) протослов'янська мова, найдавніші фонетичні зміни, що передували розвитку праслов'янської мови;

б) особливості фонетичної системи праслов'янського періоду. Фонетичні процеси праслов'янського періоду

- *Тенденція до висхідної звучності*
- *Закон складового сингармонізму*
- *Якісна диференціація довгих і коротких голосних*
- *Перерозклад складів*
- *Спрощення консонантних груп*
- *Монофтонгізація дифтонгів*
- *Зміни дифтонгічних сполук з носовими голосними*
- *Зміни сполук голосних з плавними приголосними*
- *Палаталізація приголосних*
- *Явище кінця слова*
- *Чергування голосних*
- *Чергування приголосних*

Питання для самопідготовки

1. Особливості фонетичної системи праіндоєвропейської мови та формування на її ґрунті фонетичної системи праслов'янської мови.

2. Принцип складового сингармонізму та пов'язана з ним палаталізація приголосних праслов'янської мови.

3. Звукові зміни праслов'янського періоду, пов'язані з активізацією [j].

4. Перехідні палаталізації задньоязикових приголосних.

5. Тенденція до висхідної звучності складів (закон відкритого складу).

6. Звукові процеси праслов'янської мови, зумовлені дією закону відкритого складу:

– монофтонгізація дифтонгів, формування якісно нової системи вокалізму праслов'янської мови;

– зміни дифтонгічних сполучень „голосний + *n (*m)“;

– зміни сполучень *or, *ol, *er, *el у середині слова між приголосними;

– доля сполучень *or, *ol на початку слова;

– зміни приголосних у кінці слова;

– зміни в групах приголосних (зміни *dl, *tl, спрощення).

Практичні завдання

Завдання 1. Підготуйте відповіді на питання:

1.1. Назвіть характерні особливості системи вокалізму й консонантизму ранньої праслов'янської мови, успадковані нею з праїндоевропейської мови-основи.

1.2. За якими показниками розрізнялись голосні праїндоевропейської мови? Порівняйте ці розрізнення з диференційними ознаками голосних старослов'янської мови.

1.3. Назвіть дифтонги праїндоевропейської мови і дайте відповідь на питання:

– з яких частин вони склалися?

– які частини дифтонгів могли виступати складовими, а які – нескладовими?

– якими були дифтонги – спадними чи наростаючими?

1.4. Поясніть відмінності між дифтонгами і дифтонгічними сполученнями праїндоевропейської мови.

1.5. Визначте, яка група приголосних була найчисленнішою в праїндоевропейській мові, виділіть приголосні, якими праїндоевропейська мова відрізнялась від праслов'янської та старослов'янської мов.

Завдання 2. Перепишіть таблицю «Формування фонетичної системи праслов'янської мови» (Леута О. І. Старослов'янська мова: Збірник вправ і практичних завдань : [навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів] / Леута О. І., Гончаров В. І. – Київ : Вища школа, 2004. – С. 171) та з'ясуйте співвідношення голосних та приголосних праїндоевропейської та праслов'янської мов.

Завдання 3. Якою особливістю характеризувались задньоязикові приголосні праслов'янської мови? Знайдіть у тексті результати I, II та III палаталізацій. Визначте умови, за яких задньоязиковий приголосний зазнав змін.

Житиє Ісакова чьноризьца и мь оумиленьк•

...бысть нѣкыи отъшьльць въ веснѣѣмь градѣ... и съ маловрѣменьнааго сего житья соуќтнааго отъврѣтъ сѧ живѣ нѣ въ коен пецере...

...помысливъ же правдыныи• и вѣды в мѣстѣхъ тѣхъ звѣрии множьство• въ размышленья вѣпадъ...

...она же рече... и посла ма огоуменья донести просворж въ съж вьсь...

...припаде къ ногама ста□аго• и рѣкама своима вништи сѧ въ прьси выпипаше горе мнѣ тако жиште ксмѣ днаволе... (Супрасльський рукопис).

Завдання 4. До слова, що виникло в результаті перехідного пом'якшення, підберіть спільнокореневе або форму слова, які не зазнали палаталізації й фіксують на місці шиплячого чи африкати першопочатковий задньоязиковий. Зазначте умови зміни приголосного, результат, різновид палаталізації (I, II чи III).

1. Ржчка, оученици, чьто, начати, доуси, доушьнѣ, польза, рече, шьдѣ, старьць, жьдати, вѣ грѣсѣ, врази, дрижати, дроузѣ.
2. Къназь, можеши, зрьцало, пастоуси, соушити, лежати (де а<ѣ), стьза (пор. стьгна), лице, личьныи, дышати (де а<ѣ), начинати.

Зразок: **моуцѣникъ – моука**, постійно твердий задньоязиковий приголосний [к] опинився перед голосним переднього ряду [е] і, не маючи можливості пом'якшитися, як того вимагає позиція, зазнав перехідного пом'якшення. У результаті I палаталізації к//ч.

Завдання 5. Підготуйте короткі тези (письмово) для відповіді на питання: «Чому вважають, що процеси асиміляції приголосних з наступним [j] розпочали нову епоху в історії спільнослов'янської мови?»

Завдання 6. Шляхом підбору старослов'янських, українських, російських форм споріднених слів, установіть праслов'янську сполуку, яка існувала на місці аналізованого звука. Визначте походження підкреслених м'яких приголосних чи сполук приголосних у старослов'янських словах.

Скачж, лъжа, мѹжь, поде, истрѣлѹж, одежда, ловага, ключь, ношѹж, пригвожденъ, пища, конь, бо҃рѣа, врѣштати, топлаж, блюдо, прикляж.

Зразок:

доуша → *duxja; [xj] → [x'j] → [ш':] → [ш]
асиміляція асиміляція стягнення
за м'якістю за місцем і способом творення

Завдання 7. З'ясуйте умови, за яких відбулася палаталізація задньоязикових приголосних: перед голосними переднього ряду чи перед [j].

Кричати, скачж, слышж, млѣчж, лъжа, далече, мѣжж, ключь, мышь, вельможа, стражж, прѣдтеча, начати, о҃чити, рож, ложе, печаль, чадъ.

Завдання 8. Підготуйте відповіді на питання:

8.1. Поясніть суть закону відкритого складу. Які особливості фонетичної побудови слів він визначав?

8.2. Назвіть особливості фонетичної системи праіндоєвропейської мови, які не відповідали дії закону відкритого складу.

8.3. Назвіть основні процеси у фонетичній системі праслов'янської мови, що були зумовлені дією закону відкритого складу.

8.4. Поясніть причини утворення носових голосних праслов'янської мови. Як було встановлено їх природу?

8.5. Чи могли в праслов'янській мові існувати індоєвропейські сполучення *or, *ol, *er, *el у середині слова між приголосними? Якщо так, то в якому фонетичному оточенні?

Завдання 9. Виділіть у словах морфему, в якій відбувається чергування. Назвіть звуки, що чергуються, поясніть чергування, розділіть слова на склади.

Примітка. Пояснення чергувань монофтонгів дифтонгічного походження та сполук голосних з приголосним звуком варто починати з виділення морфем,

у яких спостерігаємо чергування. За таких обставин важливо пам'ятати, що означене чергування розвинулося в межах однієї морфеми й було спричинене дією закону відкритого складу. Дифтонги за своєю структурою не відповідали тенденції до висхідної звучності, тому залежно від позиції в слові зазнавали змін: 1) у позиції всередині слова перед наступним голосним – розпадалися на два звуки: голосний залишався в кінці складу, відкриваючи його, а приголосний розпочинав наступний склад; 2) у позиції кінця слова та всередині слова перед наступним приголосним, запобігаючи порушенню тенденції до висхідної звучності, вони перетворювалися на монофтонги (однозвуки). Оскільки дифтонги по-різному змінювалися в позиції перед наступними приголосними звуками, в абсолютному кінці слова (закритий склад) та в позиції перед голосними (відкритий склад), то в старослов'янській мові розвинулися чергування новостворених монофтонгів з колишніми дифтонгами, репрезентованими сполуками складотворного голосного з приголосними звуками [j], [v], якими починався наступний склад.

Дифтонг	Зміни дифтонга		Чергування у результаті змін	Приклади
	перед голосним	перед приголосним		
*au < ^{*ōu} *āu	a+v (ст.сл. ав)	u (ст.сл. оу)	ав // оу	слоути – слава
*ou < ^{*ōu} *āu	o+v (ст.сл. ов)	u (ст.сл. оу)	ов // оу	коуѣ – ковати
*eu	e+v (ст.сл. ев) o+v (ст.сл. ов)	ju > 'u (ст.сл. ю)	ев // ю ов // ю	реѡ – рюти клевати – кљуѡ
*oi < ^{*ōi} *āi	o+j (ст.сл. oj)	ê (ст.сл. ѣ) (висхідна інт.) i (ст.сл. и) (спадна інт.)	oj // ѣ oj // и	поѡтъ – пѣти гноѡник – гнити – гнѣвъ
*ai < ^{*ōi} *āi	a+j (ст.сл. aj)	ê (ст.сл. ѣ)	aj // ѣ	цѣна – каѡти са
*ei	e+j (ст.сл. ej)	i (ст.сл. и)	ej // и	вѡѡ – вити

Почити – почити, дѣти – донти, пити – пьѣ – поити, бесѣдоуѣши – бесѣдовати, сыноу – сынове, гнити – гнокник – гнѣвѣ, строуѣ – островѣ, клюкѣтѣ – кавкати.

Зразок: **коуѣ** – **ковати**. Чергування розвинулося в кореневій морфемі, **коу-** // **ков-**, де чергуються **ко-вати** **оу** // **ов**, що походять з дифтонга *ou. Дифтонг у слові **коуѣ** (*koujon) стояв у позиції перед приголосним звуком [j], тому він перейшов у монофтонг **оу** [y]. Дифт **ковати** в слові (*kouati) займав позицію перед голосним [a], тому він розпався на два звуки: складотворчий голосний [o] закінчив даний склад, а нескладотворчий елемент дифтонга [u] перетворився в приголосний [v], який відтягнувся на початок наступного складу, пор.: *kou-ati – **ко-вати**. Усі склади стали відкритими, але в коренях слів з'явилася чергування **оу** // **ов**.

Завдання 10. Відтворіть праслов'янські форми старослов'янських слів, поясніть зміни, які в них відбулися.

Злато, гласѣ, брѣгѣ, дрѣво, прасѣ, млѣко, младѣ, клати, властѣ, брада, влага, крава, срѣда, врана, нравѣ, млѣти.

Завдання 11. Випишіть з тексту окремо слова, у яких букви і буквосполуки в старослов'янській мові позначали: редуковані голосні в сильній та слабкій позиції; складотворчі плавні приголосні р_o, л_o.

1. Не по мнозѣхъ дньхъ събравѣ все мьни снѣ отиде на странѣ далече.
2. Рече же оцѣ къ рабомѣ своимѣ изнесѣте одеждѣ пръвѣжѣ и облѣцѣте и и дадите прѣстень на рѣкѣ ко и сапогы на нозѣ и приведе тельцѣ оупитаныи заколѣте и ѣдѣше да веселимѣ сѣ тако снѣ мон мрътѣвѣ бѣ и оживѣ изгыбѣвѣ бѣ и обрѣте сѣ (Остромирове євангеліє).

Модуль 3. Морфологія

Тема. Іменник

План

1. Загальна характеристика морфологічної системи старослов'янської мови.
2. Особливості старослов'янського іменника. Граматичні категорії іменників.
3. Система відмінювання іменників:
 - 1) іменники з основою $-*\bar{a}$, $-*j\bar{a}$;
 - 2) іменники з основою $-*\bar{o}$, $-*j\bar{o}$;
 - 3) іменники з основою $-*\bar{y}$;
 - 4) іменники з основою $-*\bar{i}$;
 - 5) іменники з основою $-*\bar{u}$;
 - 6) іменники з основою на приголосний.
4. Відображення в пам'ятках старослов'янської мови процесу уніфікації типів відмінювання іменників.

Питання для самопідготовки

1. Граматичні категорії старослов'янських іменників.
2. Групи відмінювання, успадковані старослов'янською мовою (за типами давніх основ):
 - іменники з основою на $*-\bar{a}$, $*-j\bar{a}$, відміновання і походження закінчень іменників цієї групи;
 - іменники з основою на $*-\bar{o}$, $*-j\bar{o}$, відміновання і походження закінчень іменників цієї групи;
 - іменники з основою на $*-\bar{y}$, відміновання і походження закінчень іменників цієї групи.
3. Типи відмінювання іменників у старослов'янській мові (за давніми основами);

– іменники з основою на *-ī, відмінювання і походження закінчень іменників цієї групи;

– іменники з основою на *-ī̄, відмінювання і походження закінчень іменників цієї групи;

– іменники з основою на приголосний (*-en, *-es, *-et, *-er), відмінювання і походження закінчень іменників цієї групи.

4. Перебудова давньої системи відмінювання. Відображення у старослов'янських пам'ятках процесу об'єднання різних типів відмінювання.

Практичні завдання

Завдання 1. Дайте відповіді на питання:

1.1. У яких значеннях реалізувалася категорія роду старослов'янських іменників? З чим був пов'язаний родовий поділ?

1.2. Скільки значень мала граматична категорія числа? У чому полягала специфіка двоїни? Які з сучасних слов'янських мов зберегли двоїну?

1.3. Скільки відмінкових форм розрізнялося в системі словозміни імен? Які з них були прямими? Чому кличний відмінок є особливою формою?

1.4. Яка ознака групування іменників за певними типами відмінювання? Коли сформувалось таке групування? Скільки було типів відмінювання (відмін, детермінативів, давніх основ)? Які давні основи мали твердий і м'який варіанти відмінювання?

Завдання 2. Розподіліть слова за родовою приналежністю у три колонки:

стага, прѣдѣтеча, поустыни, ловьчии, богыни, сѣдни, животъ, мѣрило, облакъ, орьлъ, мыто, младеньць, другъ, сѣньце, покон, знаникъ, врьхъ, дверь, црькы, мѣдь, боль, напастъ, тьсть, власть, камы, има, слово, лице, любы, блюдо, соль.

Завдання 3. Навчіться читати й перекладати подані речення, випишіть

іменники й визначте форму числа.

члѣкъ

єдинъ бѣ богатъ (Сав. кн.) и пристѣпи къ немуѣ единна рабъини (Зогр. ев.). посла рабъы своѣа къ дѣлателемъ принять плоды его (Мар. ев.). иди на пѣти и халѣгы (Мар. ев.). сѣвѣтъ сѣтвориша вси архирен и старци (Зогр. ев.). сѣрѣтосте и дѣва бѣсна (Зогр. ев.). видите рѣцѣ мои и нозѣ мои (Остр. ев.). вѣзърѣвъ исосѣ очима своима на небо и рече (Сав. кн.).

Завдання 4. Поясніть, як можна відрізнити іменники на *-*ō* та *-*ǫ*, які в називному відмінку мають спільне закінчення **-ъ** (**столь** - **воль**)? Назвіть іменники, які належать до *-*ǫ* основ.

Прочитайте, випишіть у дві колонки іменники ***-*ō*** та ***-*ǫ*** основ, поясніть показники віднесеності до певного типу відмінювання:

на връхъ емоу неправда его сънидетъ (Син. пс). нѣсмь достоннъ да въ домъ мон вънидешн (Зогр. ев.). приде въ прѣдѣлы юдеискы по ономъ полоу іордана (Мар. ев.). и пришьдъши и ста на връхоу (Сав. кн.). не отърѣшаетъ ли своего волоу ли осяла отъ ѣслин (Сав. кн.). медъ бо каплетъ отъ оустьноу жены блждны (Супр. рук.). а сынове свѣта изгънани бжджтъ (Асс. ев.). мон сжтъ вси свѣрнѣ джбравни скоти въ горахъ и волове (Син. пс). то оуже к томѣ не помьнатъ ни домовъ ни чада (Супр. рук.). се полъ імѣниѣ моего гѣ дамъ ништѣмъ (Остр. ев.).

Завдання 5. Визначте давню основу поданих слів. Провідмінійте в однині, множині і двоїні старослов'янські іменники. Зверніть увагу, які зміни при цьому відбуваються в системі приголосних старослов'янської мови.

слоуга, земля, кран, плодъ, медъ.

Завдання 6. Визначте рід, давню основу і український варіант поданих іменників, продовживши таблицю:

Слово	Рід	Давня основа	Український варіант	Рід	Відміна
женихъ	чол.рід	*- <i>ō</i>	жених	чол. рід	II в., тв.гр.
степь	жін.рід	*- <i>ǫ</i>	степ	чол.рід	II в., тв. гр.

вѣрчъ, вѣко, слоуга, юноша, село, сждни, снѣха, жьница.

Завдання 7. Визначте тип відмінювання іменників та провідмінійте їх в однині, множині, двоїні:

- Варіант 1. Чаша, лѣто, волъ, печаль, вѣрма;
 Варіант 2. Глава, ножь, врьхъ, гжсь, кры;
 Варіант 3. Богыни, знон, сынъ, огнь, цркы;
 Варіант 4. Владыка, вѣплъ, домъ, боль, смокы;
 Варіант 5. Волга, градъ, медь, сласть, свекры;
 Варіант 6. Гирота, море, волъ, пжть, тѣма;
 Варіант 7. Роука, медь, солодъ голжвь, мати;
 Варіант 8. Овьца, братъ, сынъ, памать, овьча;
 Варіант 9. Боурга, край, врьхъ, гостъ, чюдо;
 Варіант 10. Юноша, отьць, домъ, мышь, пламы.

Завдання 8. Зробіть спостереження над таблицею відмінювання іменників з основою на *-ї, відзначте відмінкові форми, де праслов'янський детермінатив зберігся (старослов'янський **Ъ** <* ĭ). Використовуючи зразки відмінювання з таблиці, провідмінійте в усіх числових формах іменники **ОГНЬ, ПЛѢТЬ.**

Таблиця відмінювання іменників з основою на *-ї

Число Рід Відмінок	Однина		Множина	
	Чоловічий	Жіночий	Чоловічий	Жіночий
Називний	тъсть	страсть	тъстьѣ, -иѣ	страсти
Родовий	тъсти	страсти	тъстьи, -и	страстьи, -и
Давальний	тъсти	страсти	тъстьмъ	страстьмъ
Знахідний	тъсть	страсть	тъсти	страсти
Орудний	тъстьмъ	стратъѣ, -нѣ	тъстьми	страстьми
Місцевий	тъсти	страсти	тъстьхъ	страстьхъ
Кличний	тъсти	страсти	--	--

Число Рід Відмінок	Двоїна	
	Чоловічий	Жіночий
Н.-З.-Кл.	тъсти	страсти
Р.-М.	тъстью, -ню	страстью, -ню
Д.-О.	тъстьма	страстьма

Завдання 9. Поясніть, як можна відрізнити іменники чоловічого роду *-jō та *-ī основ, які в називному відмінку мали однакове закінчення -ь? Зробіть це на конкретних прикладах.

Плачь, повѣдитель, пастырь, зять, вождь, огонь, пѣть, ногть, свѣдѣтель, медвѣдь, корабль, гжсь, мжжь.

Завдання 10. Схарактеризуйте кінцевий приголосний основи іменників за ознакою твердість / м'якість. З'ясуйте походження м'яких приголосних.

Пожь, стьбаль, пѣть, жераваль, тьсть, конь, огонь, врачь, вождь, стражь, медвѣдь, господь, отьць, звѣрь, льстьць, мжжь, жгль, ключь, гжсь, плашть.

Завдання 11. Які іменники належали до *-ī основ? Наведіть приклади. З'ясуйте, у чому виявлялися особливості відмінювання іменників *-ī основ, скориставшись даними таблиці відмінювання іменників з основою на *-ī. Відповідно до зразків, провідмінійте іменники **любы, боуки**.

Таблиця відмінювання іменників з основою на *-ī (в основі *ī/iv)

Число Відмінок	Число		Число Відмінок	Двоїна
	Однина	Множина		
Називний	свекры	свекръви	Н.-З.-Кл.	свекръви
Родовий	свекръве	свекръвь		
Давальний	свекръви	свекръвамъ	Р.-М.	свекръвоу
Знахідний	свекръвь	свекръви		
Орудний	свекръвьж	свекръвами	Д.-О.	свекръвама
Місцевий	свекръве	свекръвахъ		
Кличний	свекры	--		

Завдання 12. Поясніть чергування звуків у формах Називного та Родового відмінків однини.

Боуки — боукъве, любы — любѣве, смоки — смокъве, вры — врьве, кры — кръве.

Завдання 13. Поясніть, які іменники належать до основ на приголосний. Які різновиди мали ці давні основи? Форми родового відмінка однини іменників з основою на приголосний поставте в початкову форму та погрупуйте їх за типами відмінювання. Результати впишіть у таблицю.

Камене, имене, козылате, матере, сѣмене, пламене, дьне, кремене, ремене, корене, ѡчьмене, чисмене, тѣлесе, оушесе, агнате, осьлате, дъштере, матере.

*-en (чол)	*-en(сер.)	*-es	*-et	*-er

Завдання 14. Порівняйте особливості відмінкових закінчень іменників консонантних основ та *-ї основ. З'ясуйте, чому одні автори підручників зі старослов'янської мови виділяють 5 типів відмінювання, а інші – 6.

Таблиця відмінювання іменників з основою на приголосний

Число	Однина				
	*-en		*-es	*-et	*-er
Приголосний основи					
Рід	Чоловічий	Середній	Середній	Середній	Жіночий
Відмінок					
Називний	камы	имла	слово	телла	мати
Родовий	камене	имене	словесе	теллате	матере
Давальний	камени	имени	словеси	теллати	матери
Знахідний	камень	имла	слово	телла	мати
Орудний	каменьмь	именьмь	словесьмь	теллатьмь	матерьмь
Місцевий	камене	имене	словесе	теллате	матере
Кличний	--	--	--	--	--
Множина					
Називний	камене	имена	словеса	теллата	матери
Родовий	каменьъ	именьъ	словесъ	теллатъ	матерьъ
Давальний	каменьмъ	именьмъ	словесьмъ	теллатьмъ	матерьмъ
Знахідний	камени	имена	словеса	теллата	матери
Орудний	каменьми	имены	словесы	теллаты	матерьми
Місцевий	каменьхъ	именьхъ	словесехъ	теллатьхъ	матерьхъ
Двоїна					
Н.-З.-Кл.	камени	именѣ	словесѣ	теллатѣ	матери
Р.-М.	каменуѡ	именуѡ	словесуѡ	теллатуѡ	матерью
Д.-О.	каменьма	именьма	словесьма	теллатьма	матерьма

Завдання 15. У реченнях знайдіть іменники з консонантною основою.

Поставте їх у початкову форму, визначте рід, тип відмінювання, число, відмінок.

...и егда же придетъ врѣмѧ емати є (Сав. кн.). ...и виноградъ прѣдасть инѣмъ дѣлателемъ (Мар. єв.). ...а дроугок паде на камене и прозвѣтъ оустъше зане не имѣаше влагы (Остр. єв.). ...имене моего ради (Асс. єв.). ...и призъвавъ ис отрочѧ и постави є посрѣдѣ ихъ (Сав. кн.). ...мънога телеса почиваѣщихъ свѣтъныхъ (Остр. єв.). ...и вѣдасть и матери его (Асс. єв.). ...овы же каменнемъ повиша (Сав. кн.). ...изиде сѣѧ сѣѧтъ сѣмене свогго (Остр. єв.). ...пласа дѣшти иродитѣдина по срѣдѣ (Мар. єв.). ...она же наваждена матернѣхъ своеѣхъ (Мар. єв.). ...тогдао үзърши изъѧти сѣчьць изъ очесе брата твоѣго (Остр. єв.). ...оуже бо секрыра при корени дрѣва лежитъ (Остр. єв.).

Зробіть повний морфологічний аналіз підкреслених слів відповідно до схеми

Схема морфологічного аналізу іменника

Словоформа – початкова форма, конкретний/абстрактний, власний/загальний; рід, число, відмінок, тип відмінювання за давньою основою, твердий/м'який варіант, старослов'янський тип відмінювання за флексією; синтаксична роль.

Зразок:

и едѣше да веселимъ сѧ како сынъ мои сѧ (Супр. рук.)

сынъ – іменник, початкова форма **сынъ**, конкретний, загальний; чоловічий рід, однина, Називний відмінок, д.-осн. *-ѣ, прослідки вимерлої відміни іменників типу **сынъ** у старослов'янській мові належали до I відміни (флексія [-ѣ]); підмет.

Тема. Займенник

План

1. Значеннєві розряди займенників.
2. Особливості відмінювання безродових займенників.
3. Родові займенники.

Питання для самопідготовки

1. Займенник як частини мови.
2. Розряди займенників за значенням.

3. Історія вказівних займенників.
4. Особливості відмінювання займенників різних розрядів.
5. Морфологічний аналіз займенників та іменників у тексті.

Практичні завдання

Завдання 1. На які основні групи поділялися займенники старослов'янської мови? Що становить основу цього поділу?

Завдання 2. Назвіть значеннєві групи займенників старослов'янської мови, наведіть приклади займенників усіх розрядів.

Завдання 3. Визначте значеннєві розряди займенників:

нашь, азъ, онъ, инъ, вашъ, себе, вьсь, чьто, тъ, сиць, и, нѣкъто, вьсакъ, твон, съ, никъто, кын, овъ, иже, какъ, свон, ничьто, нѣчьто, чин, такъ, наше, она, мы, ина, вьсе, та, вѣ, сице, ꙗ, которын, мон, ꙗже.

Завдання 4. Назвіть особові займенники однини, множини, двоїни. У чому полягала специфіка особових займенників старослов'янської мови?

Завдання 5. Які граматичні категорії були характерними для особових займенників?

Завдання 6. Які відмінкові форми особових займенників мали паралельні форми?

Завдання 7. Які відмінкові форми особових займенників були енклітичними? Назвіть їх.

Завдання 8. Знайдіть у прикладах енклітичні форми займенників, визначте особу, число і відмінок їх:

въдаждъ ми радость (Син. пс.). потрѣпи на мѣнѣ и вьсе ти въздамъ (Асс. ев.). и азъ глѣж вамъ просите и дастъ сѧ вамъ (Мар. ев.). такожде и азъ тѧ приноуждѧ при народѣ сем. исповѣдати ако кстѣ богъ на небеси (Супр. рук.). глѧ еи їсѣ не прикасан сѧ мѣнѣ (Мар. ев.). не отъстѣпи отъ мене ѣко скрѣбъ близъ (Син. пс.). рабе лѧкавыи вьсь длѣгъ твон оставихъ тебе. понеже моли ма не подобаше ли и тебѣ помиловати подроуга своего акоже и азъ тебе помиловахъ (Сав. кн.). бѣче сѣгрѣшихъ на нѣбо и прѣдъ тобою оуже нѣсмь достоинъ нарешти сѧ сынъ твон сѣтвори ма тако єдиногo отъ наимѣникъ твоихъ (Остр. ев.). горами падѣте на ны и хлѣмомъ покрывте ны (Сав. кн.).

Завдання 9. Які паралельні форми давального і знахідного відмінків займенників були основними:

мѣнѣ — ми, тебѣ — ти, намъ — ны, вамъ — вы, насъ — ны?

Завдання 10. Які займенники вживалися у функції особових займенників 3-ї особи? Наведіть приклади.

Завдання 11. З яких старослов'янських займенників сформувалися сучасні форми прямих і непрямих відмінків особових займенників?

Завдання 12. Прочитайте, перекладіть, знайдіть у тексті займенники інших розрядів, вжиті у значенні особових:

рече имъ ѿсѣ (Асс. єв.). пригласъ і рече ємоу (Зогр. єв.). тѣми обѣштани повѣждена идеть к немоу поздѣ зѣло ноштинъ и тѣкнѣвши в двѣри молааше юго въвести ѿ. ономоу же не хоташтоу и на мнозѣ то сътворити отълагажштоу (Супр. рук.). онъ же отъврѣже сѧ прѣдъ всѣми (Зогр. єв.). и тѣ оклеветанъ бѣсть къ немоу (Зогр. єв.). и тѣ начатъ лишати сѧ (Остр. єв.).

Завдання 13. Перепишіть речення, поставте займенники в потрібній відмінковій формі, поясніть їх:

въ то врѣмѧ прѣданью. егда прѣдѧ на (и) сѣ оржѣ и дрѣкольми. свѣшта і свѣтильнѣкы имѧште. глѧ (кѣто) иштете і не знахѧ (онѣже) хотѣхѧ ѧтѣ. тольми іюда не можаше (онъ) прѣдати (Зб. Кл.). и испѧни дшѧ раба (свои) (твоя) благостына (Супр. рук.). приде сѣ пѧти кѣ (азѣ) (Мар. єв.). и изиде вѣсть си по всѣи земли (та) (Асс. єв.). вѣниде вѣ домъ (нѣкыи) кѣназа (Остр. єв.).

Завдання 14. Провідмініяйте в усіх числових формах словосполучення:

- тѣ градъ, та страна, то село;
- мои сынъ, моя жена, мои члѧдо;
- чии друѣгъ, чия сестра, чий поле;
- нашъ врагъ, наша слава, наше зрѣно.

Завдання 15. Провідмініяйте в усіх числових формах займенники

инъ, ина, ино; свои, своя, свои,

зробіть висновок про співвідносність закінчень твердого і м'якого варіантів відмінювання.

Тема. Прикметник

План

1. Загальні зауваження щодо старослов'янських прикметників: походження, функціонування.
2. Групи прикметників за значенням, утворення їх.
3. Іменні прикметники, відмінювання іменних прикметників.
4. Займенникові прикметники, їхнє утворення й відмінювання.
5. Невідмінювані прикметники
6. Ступені порівняння прикметників.

Питання для самопідготовки:

1. Розряди прикметників за значенням.
2. Короткі (нечленні) прикметники, їхні функції, відмінювання.
3. Повні (членні, займенникові) прикметники:
 - а) утворення форм повних прикметників, синтаксичні функції цих слів у старослов'янській мові;
 - б) відмінювання повних прикметників.
4. Ступені порівняння прикметників:
 - а) форми вищого ступеня порівняння членних і нечленних прикметників;
 - б) форми найвищого ступеня порівняння.

Практичні завдання

Завдання 1. Дайте відповіді на запитання:

- 1.1. До якого класу слів відносились прикметники праслов'янської мови? Чи мали вони формальні показники розрізнення?
- 1.2. Які розряди прикметників виділялись у старослов'янській мові? Розкажіть про особливості цих розрядів. Чи збігаються вони з відповідними розрядами прикметників сучасної української мови?

1.3. Як у старослов'янській мові співвідносились короткі й повні прикметники? У чому полягала особливість вживання коротких прикметників? Чи є аналоги їх у сучасній українській та російській мовах?

1.4. Які прикметники називалися повними і чому їх називали займенниковими? Як вони утворювалися? Які зміни в закінченнях коротких прикметників при цьому відбувалися? Чим за семантикою повні прикметники відрізнялися від коротких? Яку синтаксичну функцію виконували у реченні?

1.5. Як творилися форми вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників? Чи мали форми вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників повну і коротку форми? Чи були певні особливості творення форм вищого і найвищого ступенів у прикметників різних родів?

Завдання 2. Короткі прикметники згрупуйте відповідно до розрядів за значенням (якісні, відносні, присвійні). Підкресліть непохідні (первинні) прикметники. Визначте, від якої частини мови та за допомогою яких суфіксів утворені короткі прикметники кожного розряду. Результати аналізу відобразіть у таблиці. Зробіть висновок про інвентар суфіксів якісних, відносних та присвійних прикметників.

Прикметник	Розряд за знач.	Твірна основа	Твірний суфікс	Від якої частини мови утворено
крѣгль	якісний	крѣг-	-ль	утвор. від іменника крѣгль
змикъвъ	присвійний	змиј-	-ѣвъ	утвор. від іменника змиј
гладъкъ	якісний	глад-	-ъкъ	утвор. від дієслова гладити

Новъ, соухъ, высокъ, сладъкъ, свѣтъль, зърѣль, вѣрънь, завидьльнвъ, домовитъ, цръкъвьнь, оловѣнь, женатъ, морьскъ, адамовъ, кесаревъ, кѣнажь, орьль, говѣждъ, ноаннъ, овьчнн, чловѣчьскъ, бѣль, глѣвокъ, крѣпъкъ, горькъ, печальнъ, лѣнивъ, плодовитъ, желѣзьнь, дъштанъ, мѣдѣнь, крылатъ, пльтьскъ, жениховъ, отьцевъ, чловѣчь, наковль, сѣдннъ, вражнн, женьскъ.

Завдання 3. Поясніть, чому в наведених прикладах іменники різних родів та іменні прикметники, узгоджені з ними в роді, в усіх відмінках мають однакові флексії. За зразком яких іменних основ відмінюються тут іменники та іменні прикметники?

Однина						
Твердий варіант			М'який варіант			
	чол. р.	сер. р.	жін. р.	чол. р.	сер. р.	жін. р.
Н.	столъ новъ	село ново	жена млада	конь тьшть	море синне	капѣа синѣа
Р.	стола нова	села нова	жены млады	кона тьштя	морѣ синѣа	капѣа синѣа
Д.	столоу новоу	селоу новоу	женѣ младѣ	коню тьштю	морю синю	капѣи сини
З.	столъ новъ	село ново	женѣ младѣ	конь тьшть	море синне	капѣѣ синѣѣ
О.	столомъ новомъ	селомъ новомъ	женоѣ младоѣ	конемъ тьштемъ	моремъ синемъ	капѣѣ синѣѣ
М.	столѣ новѣ	селѣ новѣ	женѣ младѣ	кони тьшти	морѣ сини	капѣи сини
Множина						
Н.	столѣ новѣ	села нова	жены млады	кони тьшти	морѣ синѣа	капѣа синѣа
Р.	столъ новъ	селѣ новѣ	женѣ младѣ	конь тьшть	морѣ синѣ	капѣа синѣ
Д.	столомъ новомъ	селомъ новомъ	женамъ младамъ	конемъ тьштемъ	моремъ синемъ	капѣамъ синѣамъ
З.	столы новы	села нова	жены млады	кона тьштя	морѣ синѣа	капѣа синѣа
О.	столы новы	села новы	женами младами	кони тьшти	морѣ сини	капѣами синѣами
М.	столѣхъ новѣхъ	селѣхъ новѣхъ	женахъ младахъ	конихъ тоштихъ	морихъ синихъ	капѣахъ синѣахъ
Двоїна						
Н.- З.	стола нова	селѣ новѣ	женѣ младѣ	кона тьштя	морѣ сини	капѣи сини
Р.- М.	столоу новоу	селоу новоу	женоу младоу	коню тьштю	морю синю	капѣю синю
Д.- О.	столома новема	селема новема	женама младама	конема тьштема	морема синема	капѣама синѣама

Використовуючи таблицю відмінювання коротких прикметників, провідмінійте в однині, множині та двоїні подані словосполучення. Зробіть висновок, що спільного і відмінного у відмінюванні коротких прикметників та іменників відповідного роду та числа.

Крѣпкъъ гладъ, Иаковъ сынъ, ветъха риза, безоумна ношть, благо врѣмѣ, медвѣно пиво.

Завдання 4. На базі запропонованих у попередньому завданні прикметників зі словосполучень, де це можливо, утворіть повні форми прикметників. Поясніть їхнє творення, використовуючи зразок. Провідмінійте у всіх числах повні форми новостворених прикметників

Зразок:

короткий прк. вказ. займ.
чол. рід **НОВЪ** + **И** → **НОВЪИ** → **НОВИИ** (повна нестягнена форма);
лексикалізація

короткий прк. вказ. займ.
жін. рід **НОВА** + **А** → **НОВАА** (повна нестягнена форма);
лексикалізація

короткий прк. вказ. займ.
сер. рід **НОВО** + **Ю** → **НОВОЮ** (повна нестягнена форма).
лексикалізація

Завдання 5. Навчіться читати й перекладати речення тексту. Випишіть прикметники, визначте групу за будовою і синтаксичну функцію. Зробіть висновки про синтаксичну роль коротких і повних прикметників. Виконайте повний морфологічний аналіз прикметників одного короткого та одного повного прикметників з тексту (на власний вибір).

і пришѣдъшоуемоу на онѣ полѣ въ странѣ Пер'ѣснн'скѣ. сѣрѣтосте дѣва вѣсьна. отъ гревнштѣ ихъ. ісходашта л'юта сѣло. тако не можааше ник'тоже минѣти пѣтемь тѣмь. і се вѣзѣпште глагольшта. чѣто есть нама і тебѣ нисоусе сыне вожи. пришель ан еси сѣмо прѣжде вѣремене мѣчитѣ насѣ. вѣ же далече отъ н'ею стадо свин'ни много пасомо. вѣси же мол'ѣахъ и глагольште. аште ізгонниши ны повели намъ іти въ стадо свинное. і рече імъ. ідѣте. они же шѣдъше вѣнидѣ въ свиннѣа. авне оустрѣми са стадо вѣсе по вѣргоу въ море. і оумрѣша. і оупониша въ водахъ. і пасѣштѣн вѣжаша. і шѣдъше въ градъ. вѣзвѣстнша вѣсѣ і о вѣсьноюю. і се вѣсь градъ ізнде противѣ нисоусови. і видѣвѣше и молиша. да ви прѣшѣль отъ прѣдѣль ихъ. і вѣлѣзъ въ коравель нисоусѣ. прѣѣде і приде въ свон градъ. і се принесоша емоу ославл'енѣ жнаамн. на одрѣ лежаштѣ. і видѣвѣ нисоусѣ вѣрѣ ихъ. рече ославл'еноуемоу. дрѣзан чѣдо отъпоуштаѣтѣ ти са грѣси твои. і се етери отъ кѣнижѣникъ рѣша къ себѣ. сѣ власвимисаетѣ. і видѣвѣ нисоусѣ помышленнѣ ихъ рече. вѣскѣж вы мыслите зѣло въ сѣдѣцихъ вашнхъ. чѣто во есть оудовѣе решти. отъпоуштаѣтѣ ти са грѣси твои. ан решти вѣставѣ ходи. нѣ да оувѣсте тако власть іматѣ сынѣ чловѣчскѣ на земли отъпоуштати грѣхы. тѣгда глагола ославл'еноуемоу. вѣставѣ вѣзѣми одрѣ твои. і нди въ домѣ твои. видѣвѣше же народи чюднша са. і прославшѣ вога давѣшааго власть такѣ чловѣкомъ (Євангеліе від Матвія, VIII, 28 – IX, 8).

Схема повного морфологічного аналізу прикметника:

Словоформа – початкова форма, питання; з яким словом вживається; розряд за значенням; форма (членний/нечленний); рід, число, відмінок, варіант (твердий/м'який); ступінь порівняння; синтаксична функція.

Зразок: **ТЕМНА ВОДА ВЪ ОБЛЦЕХЪ АКРЬНЫХЪ** (Син. пс.)

ТЕМНА (ВОДА) – прикметник, яка?; вживається з іменником **ВОДА**; початкова форма **ТЕМНЪ**; якісний, нечленна форма; жіночий рід, однина, Називний відмінок, твердий варіант; означення узгоджене.

Завдання 5. Утворіть форми вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників усіх трьох родів.

Соухъ, широкъ, гладкъ, вѣднъ, кроткъ, тяжкъ, горькъ.

Завдання 6. У поданих прикладах знайдіть займенникові прикметники, визначте, в якому роді, числі та відмінку вони представлені. Прокоментуйте зміни у звуковій структурі повних прикметників.

1. и не вѣведи насъ въ искоушеникѣ. нѣ избави ны ѿ лѣкавааго. 2. куда зѣванъ вѣдеша на бракъ. не сяди на прѣдннмъ мѣстѣ. 3. чѣто иштете живаго съ мрътвыми. 4. даждь ми достоннѣжъ часть имѣннѣ. 5. добрыи пастоухъ пристѣпи къ стадж. 6. и былъ кси съ нсоусомъ галнѣнскымъ. 7. повѣдатель кетъ на всѣакъ неприазнь ноцнѣжъ. 8. дивныи высоты морьскыи. 9. и тѣкжцюмоу отъверзетъ са. 10. выше того кетъ закона тѣлеснааго. 11. изиди ѡдро на распѣтнѣ и стѣгны града. и ништѣа и 12. вѣднныи и храмыи и слѣпыи вѣведи сѣмо. 13. тако вѣдетъ и родови семоу лѣкавоуоумоу. 14. можетъ ли чрѣво вѣмѣстити невѣмѣстимааго.

Тема. Числівник

План:

1. Кількісні числівники та відмінювання їх
2. Порядкові числівники
3. Збірні числівники
4. Дробові числівники

Питання для самопідготовки:

1. На які розряди за значенням можна поділити числівники старослов'янської мови?
2. На які групи за граматичними властивостями можна поділити слова на позначення чисел першого десятка?
3. Як утворювалися числівники на позначення чисел другого десятка? Які особливості відмінювання?
4. Як утворювалися назви десятків? Які особливості відмінювання лічильних слів на позначення десятків?

6. Як утворювалися лічильні слова на позначення сотень? Як вони відмінювалися?

7. Як утворювалися порядкові числівники? Як вони відмінювалися?

8. У чому полягала особливість позначення часу в старослов'янській мові?

Практичні завдання

Завдання 1. Знайдіть у наведених нижче уривках слова на позначення чисел і зробіть їх морфологічний аналіз.

Дроугаа же падаѣ на земли доврѣ · і даѣхѣ плодѣ · ово сѣто · ово шесть десѣтъ · ово три десѣти (*Мар*). і ишедѣше Ѣси нечистин · вѣнидаѣ въ свинниѣ · і оустрѣми сѣ стадо по врѣгоу въ море · вѣ же ихѣ ѣко дѣвѣ тѣсѣщи (*Мар*). естѣ же въ ерѣмѣхѣ на овчин кѣпѣлі · ѣже нарицаетѣ вѣтезда · пѣтъ притворѣ имѣштѣ (*Ас*). иѣ же троуждѣ сѣ отѣ пѣті сѣдѣаше тако на стоуденци · година же вѣ ѣко шестаа (*Ас*). аште вѣдетѣ оу етера чѣка · ѣ · овецѣ и заблѣдѣтъ едіно о^т нѣхѣ · не оставѣтъ лѣ девѣті десѣт и девѣтъ на горахѣ · и шедѣ ищѣтъ заблѣждѣшааго · и аште обраштѣтъ сѣ · аминѣ ам^ии глѣѣ вамѣ · ѣко радоуетѣ сѣ о неи паче · нежелѣ о девѣті десѣтъ и девѣті · не заблѣждѣшѣхѣ (*Ас*). аще лѣ тебе не послоуетѣ · пакѣ помни сѣ совоѣ · едіного лѣ дѣва · да въ оустѣхѣ дѣвою ли трен сѣвѣдѣтель · станѣтъ всѣкъ глѣ (*Ас*). вѣ же година третѣа (*Ас*). приведе сѣ емоу едінѣ длѣжѣникѣ тѣмѣ талантъ · и не имѣцю емоу что вѣздати · повелѣ емоу ѣ продати сѣ (*Сав*). кто ѣво тѣхѣ три искрѣны мѣнитѣ ти сѣ быти (*Сав*). дѣвоі людѣе въ сѣонѣ въ врѣма ѣвѣнѣи мацѣ прѣдаѣ (*Клоу*).

Завдання 2. Провідмініяйте словосполучення .

єдінѣ чловѣкъ, єдіна жена, єдіно село.

Назвѣть особливостѣ відмінюваннѣ цих числѣвникѣв.

Завдання 3. Проаналізуйте приклади і визначте особливості вияву граматичних категорій роду, числа, відмінка в числівників

дѣва, оба: съ невесе придоста дѣва аггела въ образѣ орѣлоу (Супр. рук.). по дѣвѣма ли тремъ мѣрамъ (Мар. єв.). чловѣкъ нѣкыи имѣ дѣва сына (Остр. єв.). посла дѣвѣ отъ рабынь (Сав. кн.). да шѣдѣше коупимъ дѣвѣма сътома пѣназь хлѣбы (Зогр. єв.). посла дѣва отъ оученикъ (Мар. єв.). по дѣвою дѣнню пасха бѣдетъ (Сав. кн.). і обѣ рывѣ раздели вѣмъ (Зогр. єв.). по срѣдѣ бѣцю і дѣха обѣма животома животъ (Зб. Кл.). ныкыи же рабъ не можетъ дѣвѣма господинома работати (Остр. єв.).

Завдання 4. Проаналізуйте приклади. Визначте, як функціонують категорії роду в числівниках 1—5:

- єдинъ столъ, єдина жена, єдино село;
- дѣва брата; дѣвѣ кѣнизѣ, пѣтици; дѣвѣ селѣ, поли;
- триє плоди, кони; три кѣнигы, пѣтица; три села, полга;
- чѣтыре плоди, кони; чѣтыри кѣнигы, пѣтица; чѣтыри села;
- пѣть плодъ, конь; пѣть кѣнигъ, пѣтиць; пѣть селѣ, поль.

Завдання 5. Утворіть словосполучення числівників з іменниками:

(дѣва, дѣвѣ, оба, обѣ) дѣбъ, дроугъ, сынъ, гостъ, морє, полк, слово, село, вѣдова, жена, рабыни; (триє, три, чѣтыре, чѣтыри) врагъ, апостолъ, образъ, пастоухъ, лѣто, мѣрило, знамя, пѣто, година, дѣска, невѣста, кость, мышъ; (пѣть, шѣсть) женихъ, слоуга, врагъ, волъ, юноша, гостъ, окъно, лѣто, лице, блато, мати, пѣснь, свекры, ношть, мышъ.

Завдання 6. З наведених прикладів виписіть числівники 5—10, визначте граматичні їх особливості. Зверніть увагу на особливості поєднання з ними у реченні іменників, прикметників, займенників:

прѣжде шести дѣнь пасхы приде иѣсъ въ виѣаниѣ (Сав. кн.). кѣтъ црѣствикъ небесьнокъ десѣти дѣвѣ (Остр. єв.). чѣтыре десѣте ихъ естъ (Супр. рук.). бѣахъ бо и іни оученици исоусоу сѣд'мь десѣтъ чисменемъ (Супр. рук.). дастъ имъ имѣникъ свок овому дастъ пѣть талантъ овому же дѣва овому єдинъ комоуждо противѣ силѣ свокыи и отиде (Остр. єв.). отъвѣштавъ же иѣсъ рече не десѣтъ ли иѣистиша сѣ а даватъ како не обрѣтоша сѣ (Остр. єв.). бѣ іона въ чрѣвѣ китовѣ три дѣни три же ношти (Зогр. єв.). не о єдиномъ мѣченицѣ чоудити сѣ ни о дѣвою ни о десѣти чисма (Супр. рук.). и єгда испѣниша сѣ осмь дѣнни да обрѣжж тѣ (Мар. єв.). приобрѣте дроугоѣ пѣть талантъ (Мар. єв.).

Завдання 7. Запишіть словами старослов'янської мови такі числа: 12, 14, 19, 20, 40, 60, 80, 100, 300, 500, 900, 1000, 2000, 5000, 10000, 34, 78, 150, 269, 781, 1692.

Завдання 8. Запишіть старослов'янською мовою такі сполучення: 3 воїни, 6 рабинь, 8 учнів, 10 апостолів, 11 яблук, 13 сіл, 14 коней, 16 волів, 19 змій, 20 матерів, 22 ріки, 30 будинків, 40 країн, 50 боліт, 60 стріл, 70 плодів, 80 козенят, 90 каменів, 100 вікон, 200 міст, 800 книг, 1000 слів.

Завдання 9. Провідмініайте старослов'янською мовою словосполучення: один учень, дві книги, три раби, чотири села, п'ять волів, десять жінок, сто озер.

Завдання 10. Поясніть звукові відповідники у наведених прикладах, зробіть висновок про час формування назв простих числівників:

єдинъ (< прасл. jed+*inъ>, пор. ст.-сл. инорогъ, иночадъ) — лат. арх. *oinos — ірл. oin, oen, гот. ains, нім. eins, лат. unus (пор. унікум, унісон);
дѣва — д-інд. divá, лит. du, лат. duo (пор. дует, дуель, дублікат);
трик — д-інд. tráyah, лат. trēs, нім. drei (пор. трио, трифтонг);
четыре — д-інд. catvārah, лит. keturi, лат. quattuor (пор. квартал, квартет);
осмь — д-інд. āsta, гот. ahtau, лит. aštuoni, лат. octō (пор. октава, октет);
десать — д-інд. dáśa, гот. taihun, лит. dešimt, лат. deset (пор. декада, декатлон).

Завдання 11. Знайдіть і випишіть числівники з тексту, проаналізуйте їх:
испѣвниша осмь дѣнии (Мар. єв.). о єдиномь мѣченицѣ чоудити сѧ ни о дѣвою ни о десѧти (Супр. рук.). да шьдѣше коупимъ дѣвѣма сѣтома пѣвнѧзь хлѣвѣы (Зогр. єв.). четѣре десѧте ихъ кѣтъ (Супр. рук.). подобно кѣтъ цѣрѣвниє небесьнок десѧти дѣвѣъ (Остр. єв.). четѣрьмидесѧты и шестѣиѣ лѣтѣъ сѣздана бѣсть цѣркы си (Остр. єв.). жена сѣщи вѣ крѣвотеченин отъ двою на десѧте лѣтоу пѧже врачемъ издаѧ все имѣние свое (Сав. кн.). вѣложивѣ вѣ три десѧти крѣчагѣ... и сѣвѧза и печатѣлѣ оловомъ (Супр. рук.). и примѣ десѧтеро братиѧ (Супр. рук.). приходитѣ бо намѣ слово кѣ десѧтоуоумоу часоу дѣни (Супр. рук.). призѣвавѣ оба на десѧте оученика своѣ (Зогр. єв.). до двою или до трини часѣ тако без милости лѣвѣжѣ рѧкѣ кѣ огню придѣлѣ трѣпѣаше (Супр. рук.). и призѣвавѣше бѣстоуднѣ женѣ и блѣднѣ дашѣ ен два десѧти златицѣ (Супр. рук.). за христосово исповѣданиє не тѣчьѣж єдноѣж оумрѣти нѣ и тѣсѣштами (Супр. рук.). сѣ десѧтиѣж тѣсѣшть сѣрѣсти градѣштааго сѣ дѣвѣма десѧтѣма тѣсѣштама на нь (Мар. єв.). вѣ единѣж же на десѧте годинѣ ишедѣ обрѣте дроугѣнѣа стопѧшта праздѣнѣы (Мар. єв.). дроугѧа же падошѣ на земли добрѣ і даахѣ плодѣы ово сѣто ово шѣсть десѧтъ (Зогр. єв.). радоуетѣ сѧ о неи пѧче неже о девѧти десѧтъ и девѧти (Остр. єв.). бѣахѣ бо вѣ широтѣ пѧти лакѣтъ а вѣ длѣготѣ два десѧти и пѧти лакѣтъ (Супр. рук.). жистѧ девѧтъ сѣтъ и .л. лѣтѣъ адалоу же отъ послоушѧнѧа конецъ прикмѣшоу по девѧти сѣтъ и тридесѧти лѣтѣхѣ (Супр. рук.).

Тема. Дієслово

План

1. Граматичні категорії
2. Дієслівні основи
3. Класи дієслів
4. Форми теперішнього часу
5. Форми майбутнього часу
6. Форми минулого часу
7. Іменні (неособливі) дієслівні форми

Питання для самопідготовки

- 1.Форми минулого часу дієслова.
- 2.Прості і складені форми минулого часу (аорист, імперфект, перфект, плюсквамперфект).
- 3.Сигматичний і асигматичний аорист.
- 4.Творення форм аориста від різних дієслівних основ.
- 5.Форми імперфекта у старослов'янській мові.
- 6.Складені форми минулого часу (перфект і плюсквамперфект). Їх будова та значення. Форми умовного способу в старослов'янській мові.
- 7.Наказовий спосіб дієслів.
8. Характеристика іменних форм дієслів (інфінітив, дієприкметник, дієприслівник)

Практичні завдання

Завдання 1. Назвіть основні граматичні категорії дієслова старослов'янської мови, порівняйте їх із відповідними категоріями сучасної української мови.

Завдання 2. Дайте загальну характеристику системи часових форм дієслова у старослов'янській мові. Чим вона відрізнялася від системи часів у сучасній українській мові?

Завдання 3. Які форми стану було представлено в системі старослов'янського дієслова? Що позначала кожна з них?

Завдання 4. З наведених прикладів випишіть дієслова умовного способу, визначте їх форму, число, особу, рід:

аште бы вѣдѣла даръ (Остр. єв.). далъ ти бы водѣ живѣ (Остр. єв.). видѣвъше и молиша да бы прѣшьлъ отъ прѣдѣлъ нхъ (Зогр. єв.). .гѣ. а бы съде былъ то не бы оумрьлъ братъ наю (Супр. рук.). хоцѣ же васъ да бес печали высте| были (Мар. єв.). аште не би былъ съ зѣлодѣи. не бихомъ прѣдали его тебѣ (Зогр. єв.). имѣли выша что отъвѣштати и глаголати (Супр. рук.). добрѣ емоу би было аште не би родилъ сѣ чѣкъ тѣ (Мар. єв.). стын же къ нимъ да к'то кстѣ сѣи аполонъ хотѣлъ быхъ оувѣдѣти (Супр. рук.).

Завдання 5. Від дієслів I класу **облѣшти**, **стрѣшти** утворіть усі форми наказового способу. Поясніть чергування кінцевого приголосного основи.

Завдання 6. Від атематичних дієслів **гастн**, **дати** утворіть форми наказового способу. Порівняйте їх із формами дієслова **БЫТИ** і поясніть відмінності.

Завдання 7. Утворіть і продієвідмінійте в усіх числах форми дієслів наказового способу від поданих лексем:

брати, рѣшти, ходити, знати, сѣхнѣти,
хвалити, вѣдѣти, мошти, крикнѣти, бясти, коупити, дати.

Завдання 8. Якого походження суфікс **-н-** у формах 2-ї і 3-ї особи однини наказового способу дієслів **неси**, **иди**, **знаи**, **пыци** ?

Завдання 9. Визначте походження суфікс **-ѣ-** у формах множини і двоїни наказового способу в дієсловах **несѣте**, **идѣте**, **рыцѣте**, **пыцѣте** .

Завдання 10. Від дієслів **облѣшти**, **влѣшти**, **жѣшти**, **тѣшти**, **стрѣшти** утворіть усі форми однини, множини і двоїни наказового способу, поясніть зміни приголосних при творенні цих форм.

Завдання 11. У наведених прикладах знайдіть дієслова, визначте їх спосіб:

покажете и нынѣ единогласѣе ваше и покорите сѧ въкоупѣ црѣвѣ законуу и жьрѣте богомъ прѣжде мжкѣ (Супр. рук.). всѣ ѡзыці въсплештѣте ржкама (Син. пс). въси рави гни въ ноштехъ въздеждѣте ржки ваша (Син. пс). рекж дѣлателемъ съверѣте прѣвѣе плѣвелъ і съважите і въ снопы (Мар. єв.). покажѣте ми скълазъ киносовы (Мар. єв.). они же тажателе къ себѣ реша ѣко съ єсть наслѣдѣникъ придѣте оубиѣмъ і (Мар. єв.). аште не би отъ бѧ былъ съ не могъ би творити ничесо (Мар. єв.).

Завдання 12. У наведених парах дієслів з'ясуйте значення виду та засоби його вираження:

оубити — оубивати, нести — принести, избавити — избавляти, оузрѣти — видѣти, вѣрати — съвѣрати, ити — принти, пасти — падати, коньчити — коньчати, крикнѣти — кричати, рѣшти — глаголати, сѣсти — сѣдати, вѣшти — метати, двигнѣти — двигати, поустити — поустати.

Завдання 13. У наведених парах дієслів поясніть чергування кореневих голосних в основах інфінітива та теперішнього часу. До якого типу ці чергування належать:

берѣши — вѣрати, дерѣши — дѣрати, женѣши — гѣнати, зиждѣши — зѣдати, надѣмѣши — надѣмати, почьнѣши — починати, зовѣши — зѣвати, клѣкѣши — клѣвати, пишѣши — пѣсати, плѣжѣши — плѣзати, плѣкѣши — плѣвати, стелѣши — стѣлати, слѣпакѣши — слѣпати, соучѣши — сѣкавати, смѣкѣши сѧ — смѣкати сѧ, стрѣжѣши — стрѣгати, хѣштѣши — хѣтѣти.

Завдання 14. У зазначених парах дієслів виділіть корені, поясніть зміни, які відбулися у коренях інфінітива:

тепѣши — тѣти, сопѣши — соти, чрѣпѣши — чрѣти, плѣвѣши — плѣти, идѣши — ити, забѣши — зати, грѣбѣши — грѣти.

Завдання 15. Визначте основи інфінітива та основи теперішнього часу наведених дієслів. Погрупуйте їх парами і підкресліть корені основ. Поясніть, яких фонетичних змін зазнали кінцеві приголосні коренів інфінітива:

красти, мѣсти, плѣсти, пасти, прѣсти, сѣсти, вѣшти, жѣшти, звѣшти, лѣшти, мошти, пѣшти, рѣшти, тѣшти, стрѣшти.

Завдання 16. Визначте основу інфінітива в дієсловах, поясніть зміни приголосних: мошти, рѣшти, пѣшти, вѣсти, плѣсти, пасти, нести.

Завдання 17. Визначте основу інфінітива таких дієслів:

мръзнѣти, бѣрати, боудѣти, влѣшѣти, быти, двигнѣти, дѣрати, дати, трогнѣти, сѣлати, носити, везѣти, знати, сѣнѣти, висѣти, лазити, врьгнѣти, казати, метати, зѣрѣти, грасти, жити, минѣти, обитати, летѣти, ломити, нести, прати, доунѣти, болѣти, любити, пасти, бити, канѣти, дрѣзати, просити, кадити, лити, крыти, гѣнѣти, ковати, плюнѣти, ласкати, красити, поустити.

Завдання 18. Поясніть зміни, які відбувалися в кінцевих приголосних основи інфінітива дієслів старослов'янської мови:

бѣжати — бѣгѣ, кричати — крикнѣти, стоучати — стоукнѣти, лежати — лажѣ, дышати — дѣхнѣти, плести — плетѣ, мести — метѣ, вести — ведѣ, пасти — падѣ, пешти — пекѣ, рѣшти — рѣкѣ, стрѣшѣти — стрѣгѣ.

Завдання 19. Визначте основу теперішнього часу дієслів та порівняйте її з основою інфінітива:

мести, плѣти, тлѣкнѣти, дрѣмати, клепати, коупити, обрѣсти, мрѣти, гаснѣти, дрѣжати, владѣти, ходити, калити, мошти, трѣти, копати, плакати, мѣжити, клонити, масти, мати, кликати, кронти, тѣшти, клати, махнѣти, падати, палити, творити, махати, гасити, свѣтити.

Завдання 20. Поділіть дієслова на класи:

возити, обоути, жѣдати, капати, мати, влѣшѣти, гаснѣти, тѣкати, зѣвати, гѣнати, дрѣмати, плести, сѣпати, рѣзати, двигнѣти, вѣлѣти, доунѣти, даровати, носити, пировати, врачевати, быти, мести, именовати, цвистити, пасти, рѣшти, метати, влачити, дѣлати, бѣрати, слабѣти, висѣти, читати, горѣти, ходити, работати, вѣдѣти, просити, рѣпѣтати, мѣжити, играти, тапати, поустѣти, шоумѣти, мрѣкнѣти, стришѣти, гнити, ненавидѣти.

Завдання 21. Розподіліть дієслова на тематичне та атематичне відмінювання, а серед тематичного виокремте I та II дієвідміни:

слышати, быти, имѣти, жити, расти, пасти, видѣти, вѣдѣти, мести, висѣти, сѣплѣтати, тлѣкнѣти, грѣмѣти, дѣлати, трасти, дрѣжати, сѣзывати, зѣрѣти, сѣдѣти, доунѣти, трѣпѣти.

Завдання 22. Продієвідмінійте в теперішньому часі дієслова сыпати, лызати, ходити, дати, носити, быти, плѣти, трасти.

Завдання 23. Утворіть від наведених дієслів форми 1-ї і 2-ї особи однини теперішнього часу, визначте клас дієслів і поясніть фонетичні зміни, які відбуваються при словозміні:

пешти, решти, тешти, стршти, мошти;
просити, родити, плєскати, давити, страдати, водити, трепетати, скакати,
гладити, красити, капати, томити.

Завдання 24. Від наведених дієслів утворіть форми 2-ї особи однини теперішнього часу, поясніть чергування, які при цьому відбуваються:

плоути, стьлати, жешти, блюсти, жати, бьрати, начати, мести, зьвати,
дьрати, клати, пѣти, мрѣти, вести, пьсати.

Завдання 25. Прочитайте текст, перекладіть, знайдіть у ньому дієслова теперішнього часу, визначте їх клас, особу, число, поясніть чергування, які в цих формах відбулися:

како ты отъ мене пити просиши (Остр. єв.). ирнен рече не жьрж твори кже хоштеши (Супр. рук.). не имамь мжжа и нынѣ юго не имаши (Остр. єв.). чесо ищеши (Остр. єв.). аште кто хоштеть воляж его творити разоумѣатъ о оучении кое отъ бѣа естъ ли. азъ о себе глѣж глѣи о себе славы своєѣ иштеть а иштѣи славы посълавъшааго и съ истиненъ естъ (Мар. єв.). чьто мене иштете оубити отъвѣшта народъ. и рече бѣсъ ли имаши кто тебе иштеть оубити (Мар. єв.). мариа же въ инж мысль приде ти и не хоташти рече кѣми зѣло неизвѣста ксмь. ти по истинѣ нѣ жтроба ма прѣдак (Супр. рук.).

Завдання 26. Прочитайте, перекладіть речення. Знайдіть у тексті форми простого майбутнього часу і поясніть їх відмінність від форм теперішнього часу:

въставъ идѣ къ бѣю и рекъ ємоу (Асс. єв.). сѣпрѣгъ воловѣныхъ коупихъ патъ и градѣ искоуситъ ихъ (Мар. єв.). аште ли облѣнимъ сѣ и праздыни ходимъ сѣде. то никътоже насъ не помилуєтъ (Супр. рук.). да не останѣтъ на кръстѣ тѣлеса въ сѣвотѣ (Мар. єв.). нагъ пондѣ облѣци ма хрьсте. нетьлѣньнѣж твоѣ одеждеѣ (Супр. рук.). да идѣтъ въ галилеѣ і тоу ма видатъ (Зогр. єв.). и глѣж семоу иди и идеть (Мар. єв.). тать не приводитъ нѣ да оукрадетъ і оубнетъ і погоубитъ (Асс. єв.). одолѣвши врагомъ твоимъ и възвратиши сѣ съ миромъ (Супр. рук.).

Завдання 27. Прочитайте речення, выпишіть дієслова у формі майбутнього часу, визначте їх різновид, особу, число:

аште изгониши ны повѣли намъ іти въ стадо (Зогр. єв.). и тогда начьнеши съ стоудомъ послѣднее мѣсто дръжати (Сав. кн.). что хоштеши ми дати и азъ вамъ прѣдамъ и (Мар. єв.). аште ли бждетъ не добрѣ покаалъ сѧ то да не приѣтъ бждетъ въ свое отъчство (Син. тр.). азъ ва имамъ мѣчннн да никъто же възможетъ помошти вама (Супр. рук.). нъ и жити съ вами не хоштѧ (Супр. рук.). да въ домъ мои вѣнідешн (Асс. єв.). егда же въздрстетъ боле зелнн естѣ і бываатъ дрѣво (Супр. рук.). паче скрыѧ таінок се. еда бждетъ солгалъ (Супр. рук.). нъ рѣци словомъ и нцѣлѣтъ отрокъ мои (Супр. рук.). паки иматъ прити. тогда иматъ дѣло твое искоушено быти (Син. тр.). ѣко же троудиши сѧ тако и мѣздѧ примешн (Син. тр.). не імамъ пити отъ плода сего лозънаго (Зогр. єв.). і звѣзды начьнѣтъ съ небесе падати (Мар. єв.). да никтоже васъ отѣлѣтитъ отъ лювъве христосовы (Супр. рук.). паче скрыѧ таінок се. еда бждетъ солгалъ (Супр. рук.). людѣ вси каменѣмъ повнѣтъ ны (Мар. єв.).

Завдання 28. Від запропонованих дієслів утворіть можливі форми простого аориста. Поясніть, чому від окремих основ не можна утворити форми простого аориста:

начати, обрѣсти, дѣти, ити, красти, пѣти, минѣти, рѣшати, бостн, пасти, пешти, брати, крыти, сѣхнѣти, цвистн, чьстн.

Завдання 29. Наведіть приклади простого і сигматичного аориста всіх класів (де це можливо), утвореного від основ на приголосній. Утворіть від них форми 2-ї і 3-ї особи однини, поясніть особливості цих форм.

Завдання 30. Із наведених прикладів выпишіть усі форми аориста, проаналізуйте їх:

отвѣшавъ же ѿ рече кмоу прѣжде даже не възгласи тебе филипъ. съща подъ смоковницеѣ видѣхъ тѣ (Остр. ев.). народъ же запрѣти има да оумлѣчита. она же паче зъваста... и ставъ иис възгласи и рече. чьто хощета (Остр. ев.). милосърдовавъ же иис прикоснѣ сѣ очию има. и авик отврѣзоста сѣ има очн. и по нкъмъ идоста (Остр. ев.). бѣ же тоу стадо свинни мѣного пасомо въ горѣ и молиша и. да повелитъ имъ въ ты вѣнннннн. и повелѣ имъ (Остр. ев.). и принесоша главѣ его на блюдѣ і дашѣ двѣнци и несе матери свое (Мар. ев.). повѣдаша же емоу. ꙗко ісѣ. назарѣнинъ мимо ходитъ (Асс. ев.). і емъше оубиша и. і изврѣгѣ и вонъ из винограда (Мар. ев.). оузрѣвъ же иса и възъпнѣвъ припаде къ нему (Мар. ев.). они же идѣ въ свиннѣ (Сав. кн.). образъ дахъ вамъ. да ꙗкоже азъ творихъ вамъ і вы творите (Зогр. ев.). и молихъ сѣ оученикомъ твоимъ да ижденѣтъ і и не възмогѣ (Асс. ев.). і вѣлѣзе въ коравъ ѿ (Сав. кн.). видѣхомъ нѣкокогю именьмъ твоимъ изгонѣща бѣсы (Остр. ев.). і бысть ꙗко мрътвѣ ꙗко мѣнози глаѣхѣ ꙗко оумьрѣтъ (Мар. ев.). і възпомѣнѣвъ петръ гла емоу равѣви видѣ смоковница ѣже проклатъ оусъше (Мар. ев.). оуслытъ въ... прострѣтъ рѣкѣ своѣ на възданик оскврѣниша на земн завѣтъ (Син. пс). призъвавъ же и десѣтъ рабѣ своихъ і дастъ имъ десѣтъ мѣнасъ і рече къ нимъ (Мар. ев.).

Завдання 31. Утворіть форму 1-ї особи однини імперфекта від наведених дієслів:

водити, писати, сѣхнѣти, везти, любити, носити, вести, родити, пешти, видѣти, мошти, знати, плакати.

Завдання 32. Поясніть фонетичні зміни, які відбулися у формах імперфекта:

можааше — можаше, крыпаше — крыпаше, ведѣахъ — ведѣхъ, идѣахъ — идѣхъ.

Завдання 33. Утворіть форми 1-ї особи однини перфекта від дієслів водити, пѣти, коупити, дѣти, мести, пешти.

Завдання 34. Утворіть форми 1-ї особи однини плюсквамперфекта від дієслів хвалити, видѣти, оумѣти, мошти, знати, клати, сѣхнѣти, сѣсти.

Завдання 35. Утворіть усі можливі форми 1-ї особи однини минулого часу від дієрадовати, дати, ловити, гоубити, зъвати, носити, решти, писати.

Завдання 36. Відновіть старослов'янські та праслов'янські форми інфінітива від наведених сучасних дієслів, поясніть зміни, які відбулися: *плести, пекти, брести, стригти, лягти, вести, пасти, берегти.*

Завдання 37. За особовими формами теперішнього часу відтворіть форми інфінітива, поясніть зміни, які відбулися:

метєши, можєши, жьнєши, грєбєши, начьнєши, идєши, носиши, съхнєши, берєши, пишєши, печєши, хвалиши, вєзєши, цвѣтєши.

Завдання 38. Від наведених дієслів утворіть короткі та повні форми відмінюваних активних дієприкметників минулого часу всіх родів:

нести, видѣти, тєшти, мєсти, быти, любити, просити, рѣзати, рєшти.

Завдання 39. Від наведених дієслів утворіть короткі й повні форми всіх родів пасивних дієприкметників, провідмініяйте їх. Поясніть особливості їх відмінювання: *пасти, дѣлати, водити, рєшти, съхнѣти.*

Завдання 40. У запропонованих реченнях знайдіть субстантивовані дієприкметники:

приде кѣ болѣштинимѣ врачѣ. сѣдѣштинимѣ въ тѣмѣ сльнице правѣдьное гави сѣ авльнаѣштинимѣ отишиѣ (Супр. рук.). рече ослабленоѣмоѣ. дрѣзан чѣдо отѣпоѣштаѣтѣ ти сѣ грєси твои (Зогр. єв.). пасѣштен бѣжашѣ. ішѣдѣше въ градѣ. възвѣстишѣ всѣ і о бѣсноѣю (Зогр. єв.). въходѣ двѣрми пастырь єстѣ овцамѣ (Зогр. єв.). і привѣсѣ ємоѣ всѣ болѣштѣмѣ. различными недѣгы. і страстѣми одрѣжимы (Зогр. єв.).

Тема. Прислівник

План

1. Відіменні прислівники
2. Відзайменникові прислівники

Питання для самопідготовки

1. Утворення прислівників у старослов'янській мові від займенникових коренів (місця, часу, способу дії).
2. Прислівники, утворені від іменників і прикметників.
3. Адвербіалізація відмінкових і прийменниково-відмінкових форм як безперервний процес поповнення складу дієслів.

Практичні завдання

Завдання 1. Поділіть прислівники старослов'янської мови на непохідні та похідні, поясніть: **врѣхуѣ, выше, абиѣ, кште, оутрѣ, горько, юже, противѣ, нѣнѣ, нспрѣва, достоинно, тѣдоу, всьде, пакы, кѣгда, оуже, добрѣ, вѣторицеѣ.**

Завдання 2. Назвіть, із яких форм непрямих відмінків утворилися прислівники:

горѣ, выше, мимо, быстро, низѣ, дома, врѣхуѣ, ради, зимѣ, мало, горе, противѣ, гречьскы, вѣскран, годѣ, прѣмо, вѣспать, быстро, горько, сѣторицеѣ, свободѣ, зѣлѣ, вѣчера, большьми, сладѣцѣ, нспрѣва, рабѣскы, тѣкъмо, полѣма, по срѣдѣ, вѣнезаапѣ.

Завдання 3. З'ясуйте, у яких прикладах підкреслено відіменні прислівники, а в яких — іменні частини мови:

правѣдѣнын же кротѣ и тихо братоу рече (Супр. рук.). **изиде ис и иде вѣ поусто мѣсто** (Мар. єв.). **подоша вѣ печали мнозѣ и тѣзѣ** (Супр. рук.). **дроузны бо ихѣ изѣ далече сѣтъ пришли** (Мар. єв.). **шедѣши домови обрѣте отроковицѣ лежаштѣ на одрѣ** (Мар. єв.). **идѣаше же вѣ слѣдѣ его мъногѣ народѣ** (Мар. єв.).

Завдання 4. Визначте, від яких частин мови утворено наведені прислівники:

латиньскы, доколѣ, непомяногоу, насоухо, крѣпъко, прывѣк, высоко, давьно, непомянозѣ, вѣрно, добрѣ, испрѣва, отъкждоу, вражьскы, образнѣ, николи, двашьди, съвѣше, зѣлѣ, вѣчно, отъвьсждоу тришьди, миръно, отъселѣ, длъго.

Завдання 5. З'ясуйте, у яких реченнях вжито прикметники вищого ступеня порівняння, а в яких — прислівники; поясніть це розрізнення: **нѣ се побѣдителя нага пригвождена на высочѣ вьсѣмъ показовааше** (Супр. рук.). **помышлѣше кыа ины мжкы лютѣиша изъобрѣсти да въ тѣхъ юго погоубитъ** (Супр. рук.). **въдовица си. оубогаа болк вьсѣхъ въвьрже** (Остр. ев.). **шьдъше възверѣте древак плѣвель** (Остр. ев.). **сиі приімжтъ осжжденье большее** (Зогр. ев.). **и паки въторицеж и третицеж сътвори юмоу. съврѣштѣк и гаснѣк изглаголати** (Супр. рук.). **снове вѣка сего. мждрѣше паче сновъ свѣта** (Мар. ев.). **петръ же идѣше по немъ издалече** (Зогр. ев.). **не печалоун сѧ зѣло брате** (Супр. рук.).

Завдання 6. Назвіть, із яких словосполучень утворилися наведені прислівники:

съторицеж, окржгъ, заоутра, въправьдѣ, полоуношти, вѣтаннѣ, окръстъ, вьслѣдъ, посрѣдѣ, мьногократы, полоудьне, сътократицеж.

Завдання 7. У наведених прикладах знайдіть прислівники, визначте їх розряд за значенням. Випишіть непохідні прислівники, а похідні згрупуйте за співвіднесеністю з частинами мови, із якими вони мають спільне походження:

тогда же рече црѣ. слоугамъ (Син. пс.). **пилатъ же паки глагола ісоусови** (Сав. кн.). **и мимо идѣи нѣ видѣ чѣка слѣпа** (Мар. ев.). **не бонсѧ тькмо вѣроун** (Мар. ев.). **съ приде къ немуу ноштиж** (Мар. ев.). **нѣ не вѣси откждоу приходитъ і камо идѣтъ** (Зогр. ев.). **въ день слънце не ожежетъ тебе ни лоуна ноштиж** (Син. пс.). **остави ѿ... доньдеже ѿ окопѣж окръстъ** (Мар. ев.). **всѣ тварь юже видѣ сѣмо и онамо зыбьжштѣ сѧ** (Супр. рук.). **вѣ же близъ пасха юденска і възидѣ мьнози въ імъ отъ страны прѣжде пасхы да очистатъ сѧ** (Мар. ев.).

Завдання 8. Користуючись словником, перекладіть старослов'янські прислівники сучасною українською мовою, визначте їх значеннєві розряди:

беспрѣстани, быстрѣ, вьнѣ, вельми, врьхоу, вьсждоу, вѣторицеѣ, грѣчьскы, годѣ, горѣ, долѣ, кдѣва, кгда, кште, кдинако, зимѣ, инако, инѣде, искони, нскрь, исплѣнь, како, камо, колиждо, кольми, кромѣ, кротѣко, нѣнѣ, обаче, овогда, овѣде, онамо, онждоу, отврьнь, прокоѣ, прѣждѣ, прѣди, полѣма, сѣмо, сико, сели, спыти, соугоуѣ, тани, тако, таче, тоу, тоуниѣ, тольма, толи, толико, тѣкъмо, оуже, жтрѣ, ѣдро.

Завдання 9. З наведеного тексту випишіть прислівники, визначте їх значеннєвий розряд, походження, спосіб творення:

аште сѣгрѣшитѣ братѣ твои запрѣти емоу и аше покаетѣ сѣ штпоусти емоу и аше седмькратицеѣ днѣмѣ сѣгрешитѣ къ тебѣ и седмицеѣ обрѣтитѣ сѣ къ тебе гла каѣ сѣ штѣпоусти емоу и рѣша аплі къ гю приложі и намѣ вѣрѣ рече же гѣ аше висте имѣлі вѣрѣ ѣко зрьно гороушьно гла ли висте сѣка. мінѣ сен въздері сѣ і сѣсади сѣ вѣ море послоушала бі васѣ которы же отѣ васѣ раба имѣѣ орѣщѣ ли пасѣщѣ іже прішедѣшю емоу сѣ села речетѣ емоу абие мінѣвѣ възлѣзи и не речетѣ ли емоу оуготован чѣто вечерѣѣ и прѣпоѣсавѣ сѣ слоужі ми донѣдеже ѣмѣ і пнѣ и по томѣ ѣсі и піеши ты (Асс. єв.). еда можѣтъ ѣнове брачѣниі постити сѣ донѣдеже сѣ ними естѣ женихѣ елико врѣма сѣ собоѣ имѣтъ жениха не имѣтъ постити сѣ придѣтъ же днѣне егда отыметѣ сѣ отѣ нѣхѣ женихѣ і тѣгда постѣтъ сѣ вѣ ты днѣни никѣто же приставлениѣ плата не бѣлена не приставлѣтъ ризѣ ветѣсѣ аште ли же ни възыметѣ конѣць отѣ неѣ нове отѣ ветѣхаєго і горьши дирѣ бѣдетѣ і никѣтоже не вѣливаетѣ вина нова вѣ мѣхы вѣтѣхы аште ли же ни просадитѣ вино ново і вино пролѣетѣ сѣ і мѣси погыбѣнѣтъ нѣ вино новое мѣхы новы вѣлѣти і бѣстѣ мимо ходѣштоу емоу вѣ сѣботы сквозѣ сѣѣниѣ і начѣша оученици єго пѣтъ творити (Зогр. єв.).

ПОХОДЖЕННЯ КИРИЛИЧНОГО ТА УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМА

Літери греко-візантійського письма	Назви літер грецького уставного письма	Кирилиця				Сучасний український шрифт (у дужках) — вимова літер, що ввійшли з ужитку)
		Літери кирилиці	Назви літер	Звукове значення	Числове значення	
Α	альфа	А	азъ	[а]	1	А а
Β	бета (віта)	Б	воуки	[б]	—	Б б
Γ	гамма	В	вѣди	[в]	2	В в
Δ	дельта	Г	глаголи	[г]	3	Г г, г
Ε	епсилон	Д	добро	[д]	4	Д д
Ζ	дигамма	Є	кєть	[е]	5	Е е, Є є
Ζ	дзета	Ж	живѣте	[ж]	—	Ж ж
Η	єта (іта)	З	зѣло	[д'з']	6	[з]
Θ	йота	И	иже	[і]	7	З з
Κ	каппа	Й	ижен	[і]	8	И и, Й й
Λ	ламбда	І	како	[і]	10	І і, І і
Μ	мі	К	людик	[к]	20	К к
Ν	ні	Л	мыслите	[л]	30	Л л
Ο	омікрон	М	нашь	[м]	40	М м
Π	пі	Н	онъ	[н]	50	Н н
Ρ	ро	О	покон	[о]	70	О о
Σ	сигма	П	рьци	[п]	80	П п
Τ	тау	Р	слово	[р]	100	Р р
Υ	фі	С	тврѣдо	[с]	200	С с
Χ	хі	Т	оуць	[т]	300	Т т
Ω	омега	Ф	фрьтъ	[у]	(400)	У у
—	—	Х	хѣръ	[ф]	500	Ф ф
—	—	Ц	отъ	[х]	600	Х х
—	—	Ч	ци	[о]	800	[о]
—	—	Ш	чрьвь	[ц]	900	Ц ц
—	—	Щ	ша	[ш]	90	Ч ч
—	—	Ъ	шта	[ш']	—	Ш ш
—	—	Ы	кръ	[ш'т']	—	Щ щ
—	—	Ь	кры	[ъ]	—	—
—	—	Ѣ	кръ	[ы]	—	[и]
—	—	Ю	гать	[ь]	—	Ь ь
—	—	Ѧ	ю	[æ]	—	[і]
—	—	ѧ	ю	[у, ју]	—	Ю ю
—	—	Ѩ	ѧ	[а, ја]	—	[я]
—	—	ѩ	к	[е, је]	—	[е]
—	—	Ѫ	юсь малыи	[е]	(900)	Я я
—	—	ѫ	—	[е, је]	—	[я]
—	—	Ѭ	юсь большии	[о]	—	[у]
—	—	ѭ	—	[о, јо]	—	—
Ξ	ксі	Ѯ	—	[к]	60	[кс]
Ψ	псі	ѯ	кєи	[кє]	60	[кс]
Θ	тета	Ѱ	пєи	[пє]	700	[пс]
Υ	псилон	ѱ	ѧгта	[ф]	9	Ф ф
—	—	Ѳ	ижица	[і, и, в]	400	У у

СЛОВ'ЯНСЬКІ АЗБУКИ: ГЛАГОЛИЦЯ І КИРИЛИЦЯ

Глаголиця		Кирилиця		Звук	Назва літери	Глаголиця		Кирилиця		Звук	Назва літери
Літера	Числ. знач.	Літера	Числ. знач.			Літера	Числ. знач.	Літера	Числ. знач.		
Ѧ	1	Ѧ	1	[а]	азъ	Ѧ	500	Ѧ	500	[Ѧ]	Ѧрьть
Ѣ	2	Ѣ	—	[б]	боуки	Ѣ	600	Ѣ	600	[Ѣ]	Ѣрьть
Ѥ	3	Ѥ	2	[в]	вѣди	Ѥ	700	Ѥ	800	[Ѥ]	отъ
Ѧ	4	Ѧ	3	[г]	глаголи	Ѧ	800	Ѧ	—	[Ѧт]	шта
Ѩ	5	Ѩ	4	[д]	добро	Ѩ	900	Ѩ	900	[Ѩ]	ци
Ѭ	6	Ѭ	5	[е]	късть	Ѭ	1000	Ѭ	90	[Ѭ]	чрьвь
Ѯ	7	Ѯ	—	[ж]	живѣте	Ѯ	—	Ѯ	—	[Ѯ']	ша
Ѱ	8	Ѱ	6	[ѡ]	сѣло	Ѱ	—	Ѱ	—	[Ѱ]	кръ
Ѳ	9	Ѳ	7	[з]	земля	Ѳ	—	Ѳ	—	[Ѳ]	кры
Ѵ	20	Ѵ	8	[і]	нже	Ѵ	—	Ѵ	—	[Ѵ]	кръ
Ѷ	10	Ѷ	10	[і]	нжен	Ѷ	—	Ѷ	—	[Ѷ]	ять
Ѹ	30	(Ѹ)	—	[г]	гервь	Ѹ	—	Ѹ	—	[у, ју]	ю
Ѻ	40	к	20	[к]	како	—	—	Ѻ	—	[а, ја]	га
Ѽ	50	л	30	[л]	людик	—	—	Ѽ	—	[е, је]	к
Ѿ	60	м	40	[м]	мыслите	Ѿ	—	Ѿ	(900)	[е]	юс малий
Ѣ	70	н	50	[н]	нашь	Ѣ	—	Ѣ	—	[е, је]	юс малий
Ѧ	80	о	70	[о]	онъ	Ѧ	—	Ѧ	—	[о]	юс великий
Ѩ	90	п	80	[п]	покон	Ѩ	—	Ѩ	—	[о, јо]	юс великий
Ѭ	100	р	100	[р]	ръци	—	—	Ѭ	60	[Ѭ]	кси
Ѯ	200	с	200	[с]	слово	—	—	Ѯ	700	[Ѯ]	пси
Ѵ	300	т	300	[т]	твьрдо	Ѵ	800	Ѵ	9	[Ѵ]	ѣнта
Ѷ	400	оу	400	[у]	оукъ	Ѷ	—	Ѷ	400	[і, в]	нжица

Список рекомендованой літератури

1. Вайан А. Руководство по старославянскому языку / Вайна А. – Москва, 1952. – 446 с.
2. Иванова Т. А. Старославянский язык : метод. пособ. Ч.1. Фонетика. / Иванова Т. А. – Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1965. – 53 с.
3. Леута О. І. Старослов'янська мова : Збірник вправ і практичних завдань : навч. посіб / О. І. Леута, В.І.Гончаров. – Київ : Вища школа, 2004. – 199 с.
4. Никифоров С. Д. Старославянский язык / Никифоров С. Д. – Москва : Учпедгиз, 1955. – 112 с.
5. Селищев А. М. Старославянский язык. Ч. 1. Введение. Фонетика / Селищев А. М. – Москва : Учпедгиз, 1951. – 336 с.
6. Хабургаев Г. А. Старославянский язык : учебник / Хабургаев Г. А. – Москва : «Просвещение», 1986. – 288 с.

Додаткова література

7. Бернштейн С. Б. Константин-философ и Мефодий : начальные главы из истории славянской письменности / Бернштейн С. Б. – Москва : Изд-во Москов. ун-та, 1984. – 166 с.
8. Бернштейн С. Б. Очерк сравнительной грамматики славянских языков : введение. Фонетика / Бернштейн С. Б. – Москва : Издательство Академии наук СССР, 1961. – 352 с.
9. Бернштейн С. Б. Очерк сравнительной грамматики славянских языков. Чередования. Именные основы / Бернштейн С. Б. – Москва : Наука, 1974. – 378 с.
10. Біленька-Свистович Л. В. Церковно-слов'янська мова : підручник / Л. В. Біленька-Свистович, Н. Р. Рибак. – Київ : Криниця, 2000. – 335 с.
- 11.
12. Ван-Вейк Н. История старославянского языка / Н. Ван-Вейк. – Москва : Иностранная литература, 1957. – 368 с.

13. Висоцький С. О. Київська писемна школа X-XII ст. / С. О. Висоцький. – Львів : Вид-во М.П.Коця ; Київ ; Нью-Йорк, 1998 – 247 с.
14. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / за ред. О. С. Мельничука. – Київ, 1966. – 596 с.
15. Горшков А. И. Старославянский (древнецерковнославянский) язык / А. И. Горшков. – Москва : АСТ, 2002. – 141 с.
16. Иванова Т. А. Старославянский язык / Т. А. Иванова. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1998. – 222 с.
17. Истрин В. А. 1100 лет славянской азбуки / В. А. Истрин. – Москва : Наука, 1963. – 180 с.
18. Камчатнов А. М. Старославянский язык : курс лекций / А. М. Камчатнов. – Москва : Флинта : Наука, 2002. – 150 с.
19. Кривчик В. Ф. Старославянский язык / В. Ф. Кривчик. – Минск : Вышэйшая школа, 1986. – 303 с.
20. Леута О. І. Старослов'янська мова : підручник / О. І. Леута. – Київ : Вища школа, 2001. – 255 с.
21. Майборода А. В. Старослов'янська мова / А. В. Майборода. – Київ : Вища школа, 1975. – 296 с.
22. Майборода А. В. Старослов'янська мова : збірник вправ і завдань / А. В. Майборода, Л. І. Коломієць. – Київ : Вища школа, 1992. – 166 с.
23. Питання походження і розвитку слов'янської писемності / відп. ред. О.С.Мельничук ; АН УРСР, Секція сусп. наук. – Київ : Видавництво Академії наук Української РСР, 1963. – 52 с.
24. Станівський М. Ф. Старослов'янська мова : підручник / М. Ф. Станівський. – Київ : Вища школа, 1967. – 470 с.
25. Царалунга І. Б. Старослов'янська мова : навч. посіб. / І. Б. Царалунга. – Львів : Новий Світ, 2007. – 186 с.
26. Юсип-Якимович Ю. В. Старослов'янська мова : навч. посіб. / Ю. В. Юсип-Якимович, О. В. Шимко. – Київ : Знання, 2009. – 279 с.

СЛОВНИКИ

27. Белей Л. Старослов'янсько-український словник / Л. Белей, О. Белей. – Львів : Свічадо, 2001. – 332 с.
28. Дьяченко Г. Полный церковнославянский словарь / Г. Дьяченко. – Москва : Бертельсманн Медиа, 2013. – 1120 с.
29. Етимологічний словник української мови : в 7 т. – Т. 1: А–Г / ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ : Наукова думка, 1982. – 632 с. – Режим доступу: http://history.org.ua/LiberUA/EtSIUkrM_1982/EtSIUkrM_1982.pdf.
30. Етимологічний словник української мови : в 7 т. – Т. 2: Д–Копці / ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ : Наукова думка, 1985. – 572 с. – Режим доступу: http://history.org.ua/LiberUA/EtSIUkrM_1985/EtSIUkrM_1985.pdf
31. Етимологічний словник української мови : в 7 т. – Т. 3: Кора–М / ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), В. Т. Коломієць, Т. Б. Лукінова, В. Г. Скляренко, О. Б. Ткаченко ; укладачі : Р. В. Болдирєв, В. Т. Коломієць, Т. Б. Лукінова, О. С. Мельничук, Г. П. Півторак, А. Д. Пономарів, Н. С. Родзевич, В. Г. Скляренко, І. А. Стоянов, А. М. Шамота ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ : Наукова думка, 1989. – 553 с. – Режим доступу: http://history.org.ua/LiberUA/EtSIUkrM_1989/EtSIUkrM_1989.pdf.
32. Етимологічний словник української мови : в 7 т. – Т. 4: Н–П / ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), В. Т. Коломієць, Т. Б. Лукінова, Г. П. Півторак, В. Г. Скляренко, О. Б. Ткаченко ; укладачі: Р. В. Болдирєв, В. Т. Коломієць, А. П. Критенко, О. С. Мельничук, Г. П. Півторак, А. Д. Пономарів, В. Г. Скляренко, І. А. Стоянов, В. А. Ткаченко, О. Б. Ткаченко, А. М. Шамота ; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ : Наукова думка, 2003. – 657 с. – Режим доступу: http://history.org.ua/LiberUA/EtSIUkrM_2003/EtSIUkrM_2003.pdf.
33. Етимологічний словник української мови : в 7 т. – Т. 5: Р–Т / ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), В. Т. Коломієць, Т. Б. Лукінова, Г. П.

Півторак, В. Г. Склярєнко, О. Б. Ткаченко ; укладачі: Р. В. Болдирєв, В. Т. Коломієць, Т. Б. Лукінова, О. С. Мельничук, В. Г. Склярєнко, І. А. Стоянов, А. М. Шамота ; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ : Наукова думка, 2006. – 705 с. – Режим доступу: http://history.org.ua/LiberUA/EtSIUkrM_2006/EtSIUkrM_2006.pdf.

34. Етимологічний словник української мови : в 7 т. – Т. 6: У–Я / ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), В. Т. Коломієць, Т. Б. Лукінова, Г. П. Півторак, В. Г. Склярєнко, О. Б. Ткаченко ; укладачі: Г. П. Півторак, О. Д. Пономарів, І. А. Стоянов, О. Б. Ткаченко, А. М. Шамота ; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ : Наукова думка, 2012. – 568 с. – Режим доступу: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-00-0197-8/978-966-00-0197-8.pdf>

35. Огієнко І. Етимологічно-семантичний словник української мови : у 4 т. / І. Огієнко. – Вінніпег ; Канада : Волинь, 1979 -1995.

36. Старославянський словарь (по рукописям X-XI веков) / Э. Благова, Р. Цейтлин, С. Геродес [и др.]. – Москва : Русский язык, 1994. – 842 с.

37. Скрипник Л. Г. Власні імена людей. Словник-довідник / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська ; за ред. В. М. Русанівського. – 3-тє вид., випр. – Київ : Наукова думка, 2005. – 334 с.

38. Словник Біблійного Богослов'я : [пер. з фр.] / ред.: К. Леон-Дюфура [та ін.] ; пер. за заг. ред. Владики Софрона Мудрого, ЧСВВ. – Львів : Місіонер, 1996. – 934 с.

ОНИЩЕНКО Геннадій Анатолійович

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ
З ДИСЦИПЛІНИ «СТАРΟΣЛОВ'ЯНСЬКА МОВА»
для студентів спеціальності 035 Філологія
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти**

В редакції автора

Підготовлено до виходу в світ
у Національному технічному університеті
«Дніпровська політехніка».
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 1842
49005, м. Дніпро, просп. Д. Яворницького, 19